

2016

ADEDE Archeologisch Rapport 69
Archeologisch vooronderzoek rond de
Sint-Amanduskerk te Gavere (Oost-
Vlaanderen).

De Smaele Bart, Pieters
Hadewijch & Sadones
Stefaniee

ADEDE ARCHEOLOGISCH RAPPORT 69

Archeologisch vooronderzoek
rond de Sint-Amanduskerk te
Gavere (Oost-Vlaanderen).

DE SMAELE B., PIETERS H. & SADONES S.

Colofon

Uitgever	ADEDE bvba
Jaar van uitgave	2016
Plaats van uitgave	Gent
Redactie	Bart De Smaele, Hadewijch Pieters
ISSN	2033-6810
Versie	Eindrapport, versie 1
Omslagfoto	ADEDE bvba

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van ADEDE bvba.

Inhoudsopgave

1	Administratieve fiche	5
2	Inleiding	6
3	Situering van het onderzoeksgebied	7
3.1	Algemeen.....	7
3.2	Aard en omvang van de verstoring van de geplande werken.....	9
3.3	Bodemopbouw	10
3.3.1	Tertiair geologisch	10
3.3.2	De quartaire opbouw en de bodemkaart van België	11
3.3.3	Bodemopbouw zoals vastgesteld tijdens grondmechanisch onderzoek	12
3.4	Topografie	13
3.4.1	Theoretische situatie.....	13
3.4.2	Hoogtes op basis van de opmetingen tijdens de prospectie met ingreep in de bodem ..	15
5	Historisch onderzoek.....	17
5.1	Het onderzoeksgebied tot aan Wereldoorlog I.....	17
5.1.1	Slag bij Gavere	20
5.1.2	Historisch kaartmateriaal	22
5.1.2.1	Afbeelding van Gavere in Flandria Illustrata, Sanderus (1641).....	22
5.1.2.2	Ferraris (1777)	23
5.1.2.3	Vandermaelen (1846-1854)	24
5.1.2.4	Popp (1842-1879).....	25
5.1.2.5	Buurtwegen (v.a. 1841).....	26
5.2	Het onderzoeksgebied in Wereldoorlog I	27
5.3	Het onderzoeksgebied in Wereldoorlog II	30
5.4	Het onderzoeksgebied na Wereldoorlog II	33
5.5	Centrale Archeologische Inventaris CAI	36
5.6	Besluit en aanbevelingen	37
6	Prospectie met ingreep in de bodem.....	43
6.1	Methodiek en logistiek.....	43
6.2	Proefputten 1 en 2	44
6.3	Proefputten 3 en 4	46
6.4	Besluit en antwoord op de onderzoeksvragen	48
8	Conclusie en aanbevelingen	50
8.1	Conclusie	50
8.2	Aanbevelingen.....	50

9	Bibliografie.....	52
10	Lijst van figuren	53
11	Lijst van bijlagen	55

1 Administratieve fiche

Site	Gavere – Kasteeldreef
Projectsigle	GAV - KAS
Kenmerk ADEDE	GAVERE - Kasteeldreef _ A
Ligging	Oost-Vlaanderen, Gavere Kasteeldreef/Kloosterstraat/Molenstraat
Lambert 72-coördinaten	Afdeling 1, sectie A, perceel 335B
Kadaster	Desktoponderzoek, prospectie met ingreep in de bodem
Onderzoek	Farys Intercommunale
Opdrachtgever	ADEDE bvba
Uitvoerder	2016/210
Vergunning	Bart De Smaele
Vergunninghouder	ADEDE bvba
Bewaarplaats archief	1570 m ²
Grootte projectgebied	6 juni 2016
Termijn veldwerk	Geruimde begraafplaats
Resultaten	Geen vervolgonderzoek
Aanbeveling	De Smaele B., Pieters H. & Sadones S., 2016. <i>Archeologisch vooronderzoek rond de Sint-Amanduskerk te Gavere (Oost-Vlaanderen).</i> , ADEDE Archeologisch Rapport 69, Gent.
Bibliografische referentie	
Opmerkingen:	Aangetroffen los menselijk botmateriaal, dient te worden overhandigd aan bevoegde instanties

2 Inleiding

De Gemeente Gavere en de Intercommunale Farys plannen een grondige heraanleg van het kerkhofareaal rond de Sint-Amanduskerk te Gavere. Deze kerk, die boven de dorpskerk van Gavere uittorent, kent een lange en woelige geschiedenis. De kans dat tijdens de werkzaamheden het archeologische bodemarchief zou worden verstoord werd door het Agentschap Onroerend Erfgoed dan ook groot geacht. Om de schade aan het collectieve erfgoed van de Gemeente Gavere te remediëren, werd ADEDE bvba uit Gent ingeschakeld om middels een desktoponderzoek en een prospectie met ingreep in de bodem vast te stellen wat de aard van het archeologische bodemarchief rond de kerk was en wat zo nodig de te nemen stappen zijn voor het behoud in situ, of indien noodzakelijk ex situ door middel van een archeologische opgraving.

In onderstaand rapport worden de resultaten van het desktoponderzoek, het daar aan verbonden beknopte historische onderzoek en de resultaten van de prospectie met ingreep in de bodem besproken.

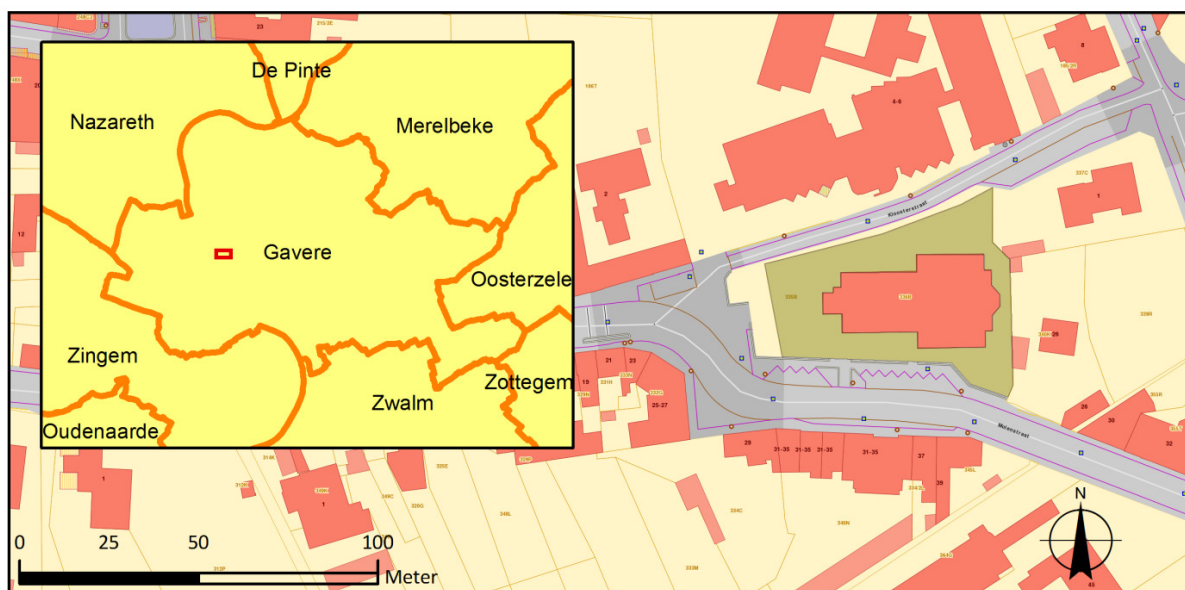

3 Situering van het onderzoeksgebied

3.1 Algemeen

Voor de situering van het onderzoeksgebied is in eerste instantie door ADEDE een desktoponderzoek uitgevoerd. Dit had tot doel de aanwezigheid en de bewaringstoestand van de archeologische resten in te schatten, alsook de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed. Op basis van de verworven kennis werden concrete aanbevelingen geformuleerd voor de verdere prospectiestrategie. Deze studie baseert zich op historische gegevens die zonder een diepgaand archiefonderzoek beschikbaar zijn. Dit desktoponderzoek heeft dus niet tot doel exhaustief te zijn, maar eerder een inleiding tot de prospectie met ingreep in de bodem op de site.

Het onderzoeksgebied bevindt zich in het Vlaams Gewest, Provincie Oost-Vlaanderen en op het grondgebied van de Gemeente Gavere.

Figuur 1. Situering van het onderzoeksgebied (groen) ten opzichte van het GRB. Inzet: gemeentegrenzen.

Het onderzoeksgebied is gelegen in het centrum van Gavere en wordt omsloten door de huidige Kloosterstraat in het noorden, de Molenstraat in het zuiden en de Onderstraat in het oosten. Binnen het onderzoeksgebied bevindt zich de Sint-Amanduskerk in het oosten, een toegangsweg in het zuidwesten, een parking in het zuiden en een pad (klinkers) dat rond de kerk loopt. De rest van het onderzoeksgebied werd de dato van 1 maart 2016 gebruikt als grasperk met bomen en struiken. Het oostelijk en het zuidelijk gedeelte van het onderzoeksgebied waren volledig beplant met struiken en

dus niet toegankelijk. De begroeiing en de bomen zijn door de Gemeente Gavere na de startvergadering van 19/05/2016 verwijderd.

In het noorden is het kerkkeraal afgebakend door een lage muur. Er is een duidelijk hoogteverschil met de Kloosterstraat zichtbaar.

Figuur 2. Het onderzoeksgebied op de luchtfoto (©Geopunt).

Kadastraal staat het volledige onderzoeksgebied gekend als perceel 335B.

Figuur 3. Aanduiding van het onderzoeksgebied op de kadasterkaart (©Geopunt).

Het onderzoeksgebied beslaat een oppervlakte van 1570m².

3.2 Aard en omvang van de verstoring van de geplande werken

Het vooronderzoek is gebeurd op vraag van de Intercommunale FARYS en kadert in de geplande herinrichting en heraanleg van straten, de kerkomgeving en de aanleg van een gescheiden rioleringsstelsel. Deze werken impliceren een directe ingreep in het bodemarchief. Binnen het onderzoeksgebied zelf worden volgende ingrepen gepland:

- Aanleg van een nieuwe toegangspartij tot de kerk
- Aanleg van parkeerplaatsen
- Aanleg van pleinbedekking en een voetpad
- Aanleg van een gescheiden rioleringsstelsel
- Aanleg van wegenis

Voor een overzichtsplan van de geplande werken en de mate van verstoring wordt verwezen naar de bijlagen. Informatie aangaande grondbemaling en –verbetering, alsook met betrekking tot eventuele tijdelijke opslag van gronden kon niet worden aangeleverd door de initiatiefnemer (Farys). Over de aard van verstoring van deze ingrepen kan dus geen uitspraak worden gedaan.

De meest ingrijpende veranderingen zullen plaatsvinden in het westelijk deel van het onderzoeksgebied. Daar wordt in de eerste plaats een aantal bestaande bomen gerooid. In de plaats hiervan komt een nieuwe toegangspartij voor het kerkgebouw. Deze toegangspartij zal bestaan uit een uitgewassen betonverharding met een dikte van 20 centimeter. Rekening houdende met het feit dat deze ingebed zal worden in een schraalbetonfundering (25 centimeter dik) die rust op een onderfundering van 20 centimeter, zal de totale verstoring tot een diepte van 65 centimeter reiken. Ten westen van deze toegangspartij, alsook in het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied komt een nieuw voetpad met betonstraatstenen. Dit voetpad komt tevens een beetje noordelijker te liggen dan de huidige toestand omdat de bestaande weg wordt rechtgetrokken. De straatstenen van het voetpad komen te liggen op een schraalbetonfundering met een dikte van 15 centimeter, waarop een zandcementbed van 3 centimeter dikte. De totale verstoring van deze parkeerstrook beperkt zich aldus tot een diepte van ongeveer 20 centimeter. In het zuidoosten van dit voetpad komt een parkeerstrook, alsook wordt een aantal bomen geplant. De verstoring van de parkeerstrook zal dezelfde diepte hebben als van het voetpad. Enkel het aanplanten van de bomen zal een diepgaandere verstoring met zich meebrengen, hoewel de omvang hiervan beperkter zal zijn. Tot slot wordt in deze zone ook de aanleg van een aantal nutsleidingen voorzien met het oog op de gescheiden afvoer van regen- en afvalwater. Deze nutsleidingen komen allemaal onder het voetpad te liggen, waardoor de verstoring op deze locaties tot een diepte van 100 centimeter zal reiken.

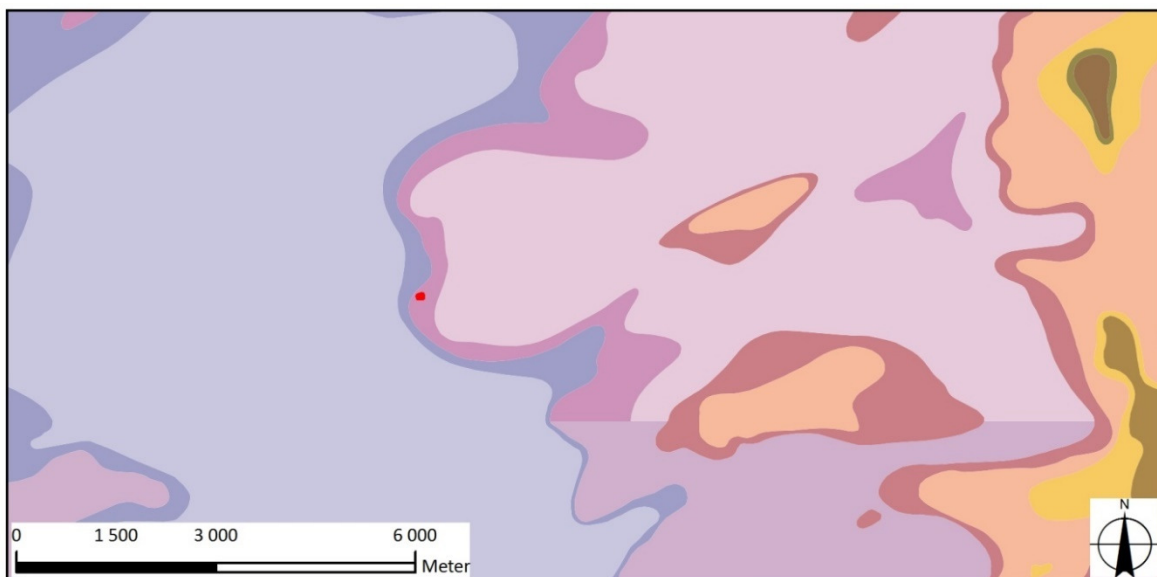
In het noordelijk deel van het onderzoeksgebied zijn de ingrepen beperkt tot het rooien van een aantal bestaande bomen en het plaatsen van een klein aantal nieuwe bomen. De bestaande

keermuur/kerkhofmuur wordt ten dele afgebroken en vervolgens opnieuw gereconstrueerd waarbij gebruik zal worden gemaakt van gerecupereerde bakstenen. In het noordoostelijk deel van het onderzoeksgebied komt een parkeerstrook met betonstraatstenen. Deze wordt op dezelfde manier aangelegd als het voetpad waardoor de versterking ook hier beperkt zal zijn tot een diepte van ongeveer 20 centimeter.

3.3 Bodemopbouw

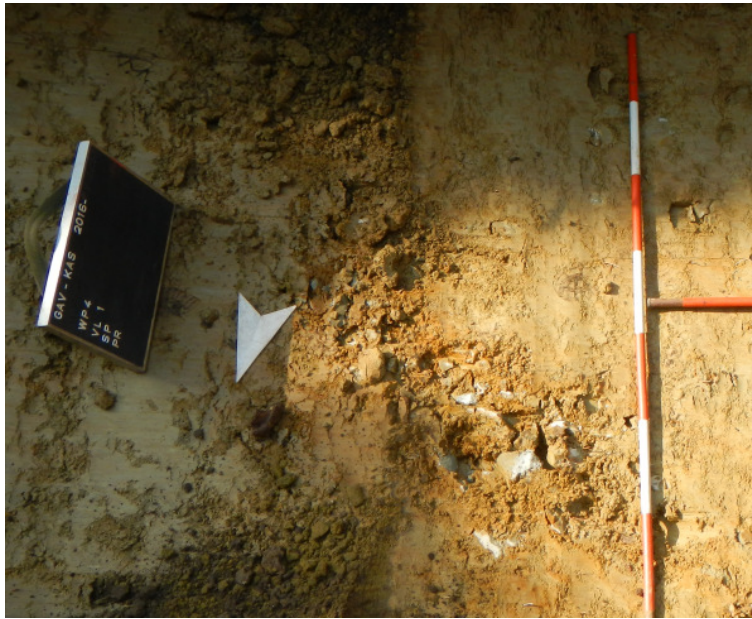
3.3.1 Tertiair geologisch

Het onderzoeksgebied bevindt zich tertiair-geologisch binnen de Formatie van Tielt, een maximaal 50 meter dik pakket dat wordt onderverdeeld in drie leden. In Gavere is in theorie sprake van het lid van Kortemark (paarse polygoon), wat neerkomt op mariene sedimenten bestaande uit grijze tot groengrijze klei tot silt met dunne banken zand. De zanden worden gedateerd in het Vroeg-Eoceen en zijn afgezet rond 50 miljoen jaar geleden.

Figuur 4. Het onderzoeksgebied (in rood) ten opzichte van de tertiair-geologische kaart (©Geopunt).

In de realiteit kwam dit echter neer op tertiaire bodems behorende tot het Lid van Egem, wat zich in theorie meer ten oosten van het onderzoeksgebied zou moeten bevinden (lichtpaarse polygoon). Deze kenmerkt zich door mariene afzettingen van fijne grijze zanden, met kleiige en zandsteenhoudende banken. Deze zandsteenhoudende banken werden tijdens het veldwerk verschillende keren aangesneden.

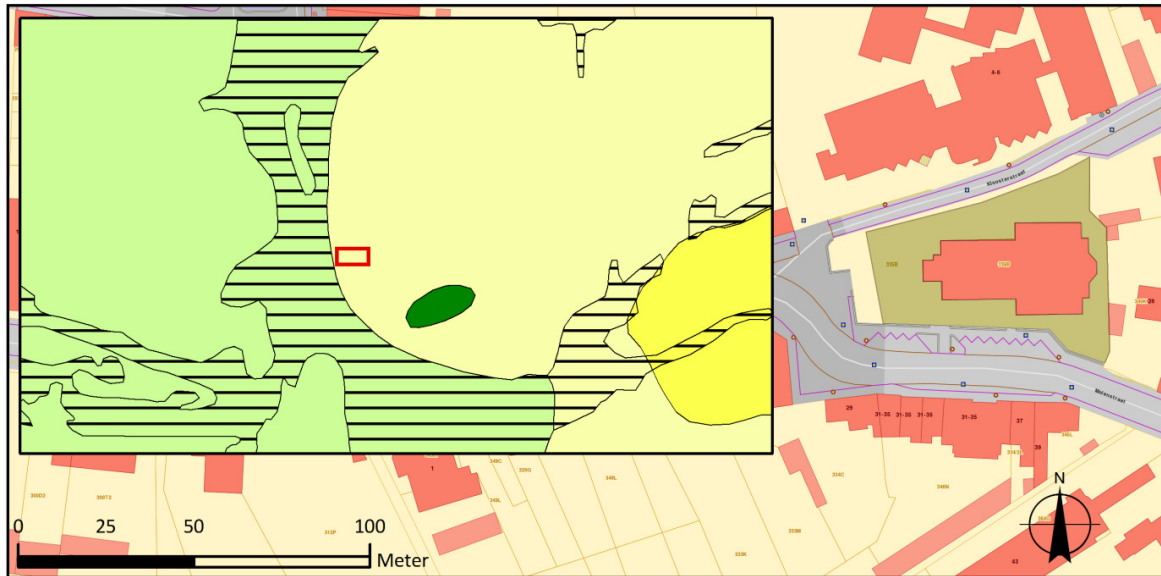

Figuur 5. Zandsteenbank in de kleilaag in het vlak van werkput 3.

Deze tertiaire sedimenten zouden moeten zijn afgedekt door de quartaire lagen en de antropogene lagen, deze worden in de volgende hoofdstukken besproken.

3.3.2 De quartaire opbouw en de bodemkaart van België

De quartair geologische kaart toont echter dat er geen Holocene en/of Tardiglaciale afzettingen aanwezig zijn binnen het onderzoeksgebied. Dit kan te maken hebben met erosie van de helling, waarop het onderzoeksgebied zich bevindt.

Figuur 6. Het onderzoeksgebied (rood kader) ten opzichte van de quartair-geologische kaart van België (©Geopunt).

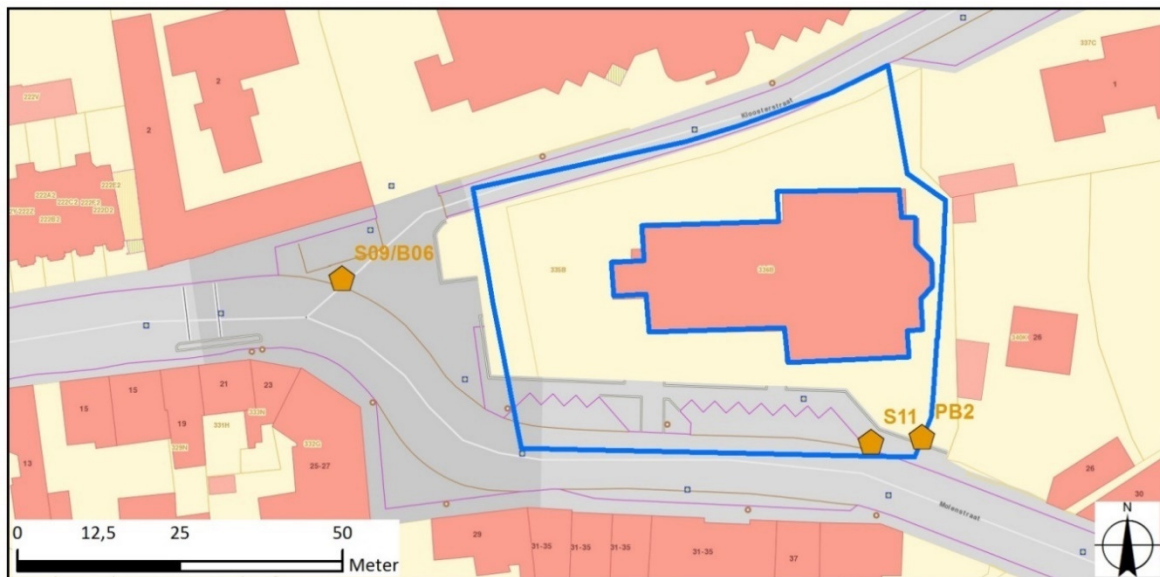
Dit betekent dat de tertiaire lagen rechtstreeks zijn afgedekt door antropogeen gevormde pakketten (op de Bodemkaart van België staan deze gronden aangeduid met code OB). In de onmiddellijke nabijheid van het onderzoeksgebied is wel sprake van quartaire afzettingen (gearceerde zones). Daaruit kan afgeleid worden dat Gavere gelegen is op de grens van zandig en zandlemig Vlaanderen waarbij een onderscheid gemaakt kan worden tussen de bijna vlakke alluviale Scheldevallei, die nog onbewoond is en voornamelijk bestaat uit meersen, en de hogere zones, waaronder de hoogten van Gavere. Verschillende bronnen ontspringen er, zoals de Sint-Amandusbron, waarvan het water in 1781 via buizen naar de gemeentefontein op de Markt gevoerd werd¹. Zie ook §Topografie.

3.3.3 Bodemopbouw zoals vastgesteld tijdens grondmechanisch onderzoek

In het kader van de riolerings- en wegeniswerken werd reeds, langsheen de Molenstraat, grondonderzoek uitgevoerd². Van de uitgevoerde sonderingen en boringen werd slechts een beperkt aantal in (de nabijheid van) het onderzoeksgebied geplaatst. Daarvan werd slechts één boring in het verslag opgenomen, met name boring PB2.

¹ <https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/geheel/121348>

² C. Van de Put & A. Van Gansbeke, Rapport grondmechanisch onderzoek. Aanleg wegenis en rioleringen. Molenstraat, Gavere. 2015.

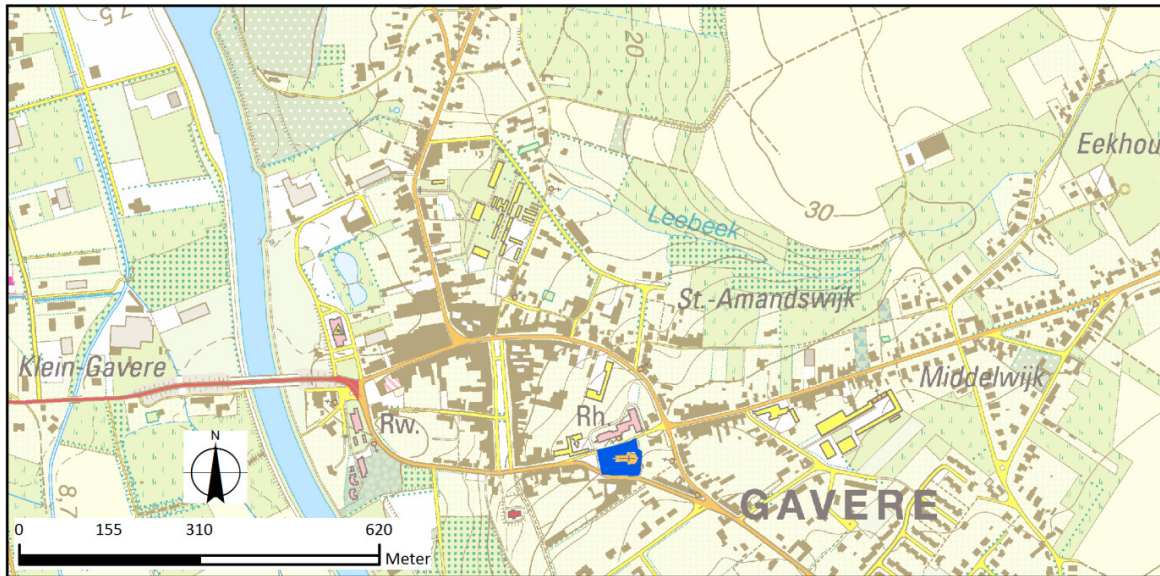
Figuur 7. Situering van de sonderingen en boringen in (de nabijheid van) het onderzoeksgebied.

De boring (zie bijlage) bevindt zich op de rand van het onderzoeksgebied. De bovenste 20 centimeter bestond uit asfalt en uiterst asfalthoudende grond. Daaronder bevindt zich sterk zandig leem met een bruine kleur, en dit tot een diepte van 1,70 meter onder het maaiveld. De sterk zandige leemlagen hieronder, tot een diepte van 5m, zijn zwak kleiig en variëren in kleur van beigebruin tot bruinbeige. Op een dieper niveau verandert de bodemkleur naar (donker) groengrijs. De kleifractie binnen deze matig zandige leemgronden is iets groter dan op hoger liggend niveau.

3.4 Topografie

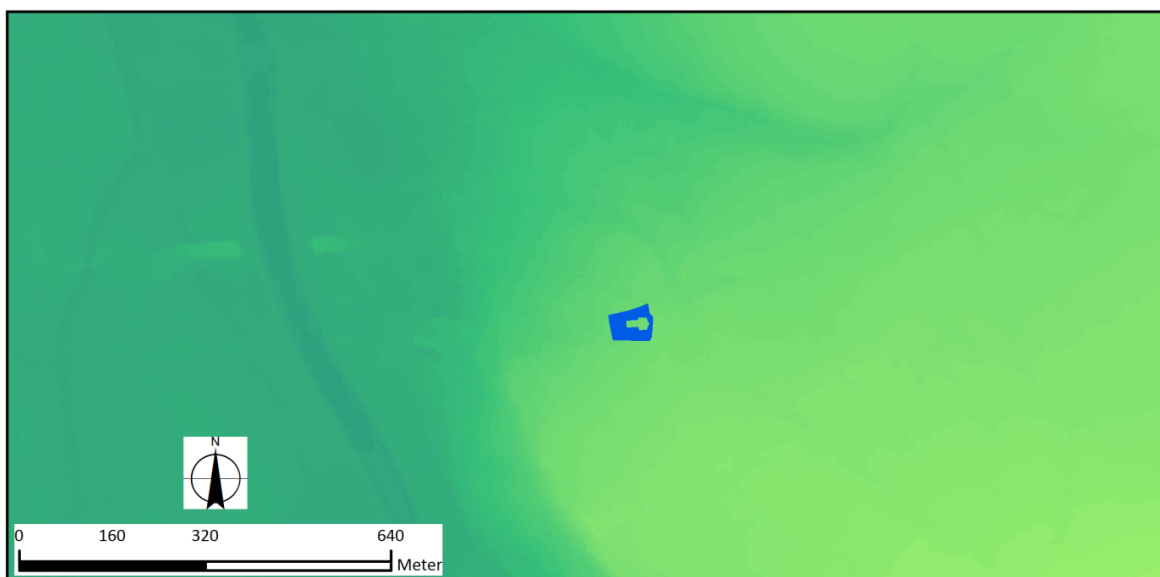
3.4.1 Theoretische situatie

Gavere ligt op de topografische kaarten tussen de 20 en 30 meter ten opzichte van de TAW. De hoogtelijn van 30 meter doorkruist het onderzoeksgebied van noordoost naar zuidwest.

Figuur 8. Situering van het onderzoeksgebied op de topografische kaart (©AGIV).

Het Digitaal Hoogtemodel geeft duidelijk weer dat het dorp gelegen is op een helling. De Schelde is duidelijk herkenbaar ten westen van het onderzoeksgebied, alsook de Leebeek in het noorden.

Figuur 9. Situering van het onderzoeksgebied op het Digitaal Hoogtemodel I (©Geopunt Vlaanderen).

In het dorp zelf en dan voornamelijk ter hoogte van de kerk zijn deze hoogteverschillen eveneens zichtbaar. Op onderstaande foto, tijdens het plaatsbezoek op datum van 01 maart 2016, genomen vanaf de ingang van de kerk en richting het westen en dus de Schelde, is het hoogteverschil ten opzichte van de Scheldevallei duidelijk zichtbaar en bedraagt het al gauw enkele meters.

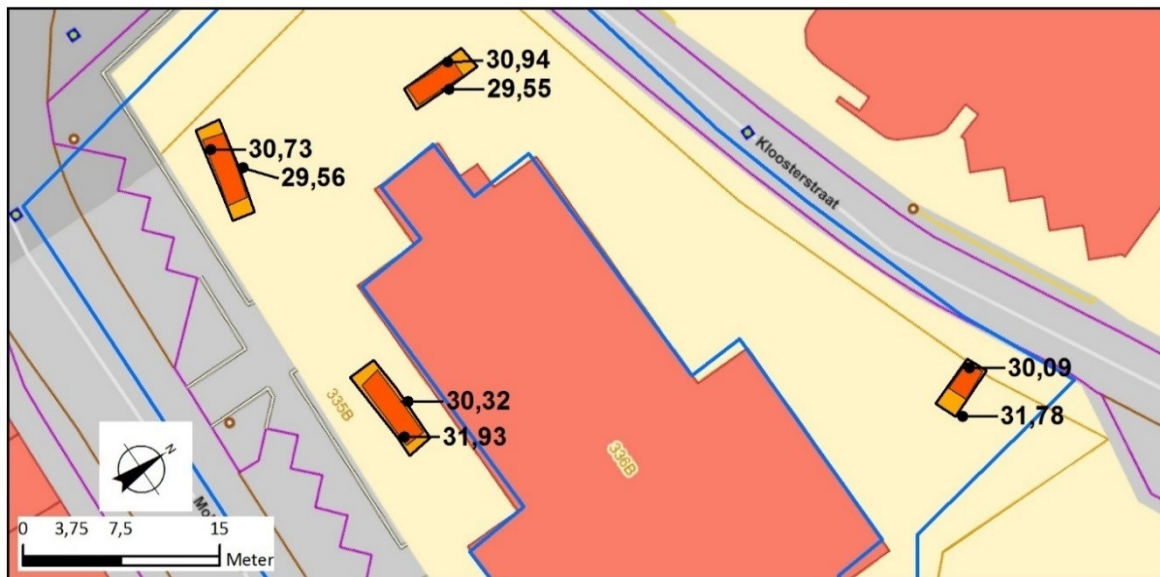
Figuur 10. Foto genomen bij de ingang van de kerk, in westelijke richting. Het hoogteverschil ten opzichte van de Kasteeldreef, richting de Schelde, is duidelijk zichtbaar.

De helling stijgt van noordwest naar zuidoost, waardoor dit hoogteverschil ook binnen het onderzoeksgebied zichtbaar is: de kerk ligt namelijk iets hoger dan het omliggende kerkareaal.

3.4.2 Hoogtes op basis van de opmetingen tijdens de prospectie met ingreep in de bodem

Uit de opmetingen van de proefputten, waarbij hoogtes op het maaiveld en hoogtes op het aangelegde archeologische vlak zijn geregistreerd, kan een iets meer gedetailleerd beeld van de site worden gemaakt.

Figuur 11. Selectie van een hoogtemeting ten opzichte van de Tweede Algemene Waterpassing per werkput (maaiveld en vlak).

De aanleg van het kerkhofareaal lijkt de oorspronkelijke topografie te hebben gerespecteerd: er is een lichte stijging van het terrein in oostelijke richting, wat overeenstemt met de algemene topografie van de Molenstraat. De Kloosterstraat lijkt kunstmatig lager te liggen dan de kerkhoftuin.

De theoretische benadering van de hoogte van het gebied lijkt vrij goed overeen te stemmen met de realiteit, in het westelijke deel van het onderzoeksgebied is de hoogte net iets minder dan 31 meter ten opzichte van de Tweede Algemene Waterpassing, in oostelijke richting stijgt dit tot bijna 32 meter.

5 Historisch onderzoek

5.1 Het onderzoeksgebied tot aan Wereldoorlog I

De vroegste vermelding van Gavere is een 10de -eeuwse vermelding: de gemeente ligt op de oostelijke oever van de Schelde en behoorde tot het graafschap Brabant. De term 'Gauara' wordt reeds in de 10de eeuw gebruikt. Vermoedelijk is de naam afkomstig van het Germaanse 'gabra' wat 'moeras' of 'drassige weide' betekent. Deze verwijzing vinden we ook terug in plaatsnamen als de Gavers en de Gaverbeek. In de 11de eeuw is het gebied aangehecht bij het graafschap Vlaanderen en werd het bestuurd vanuit het Land van Aalst, met als protagonist het geslacht van de heren van Gavere, een der oudste, vermogendste en beroemdste geslachten van het graafschap Vlaanderen, waarvan de eerste, Raes van Gavere, reeds in de 10de eeuw vermeld wordt. Hoewel heel wat legenden bestaan rond de opkomst van deze familie, zijn hun afstamming en zeker hun politieke en juridische positie ten opzichte van Vlaanderen eerder onduidelijk, zeker tot in de 13de eeuw³.

Het slot van de familie van Raes van Gavere zou uit de 12de - 13de eeuw dateren en staat afgebeeld op een gravure in Sanderus' *Flandria Illustrata*, en werd gebouwd aan de Schelde als bolwerk tussen Gent en Oudenaarde. Het werd herhaaldelijk belegerd, onder andere in de bloedige slag bij Gavere op 23 juli 1453 toen het kasteel bezet werd door de Gentenaren in hun strijd tegen Filips de Goede.

De heren van Gavere waren, tot de Franse overheersing, betrokken bij alle belangrijke momenten van de geschiedenis (oorlogen, kruistochten, stichting van kloosters,...). Het dorp Gavere was het centrum van de baanderie of baronie van Gavere. In 1518 werd het tot graafschap verheven en in 1540 werd het zelfs een prinsdom onder de familie van Egmont met als belangrijkste prins Lamoraal van Egmont (die in 1568 samen met de graaf van Hoorne te Brussel werd onthoofd).

Tijdens de Nederlandse overheersing gaat het Gavere als verzorgend centrum behoorlijk voor de wind dankzij het marktlevens, het drukke transport op de Schelde en een hele reeks traditionele nijverheden zoals het verwerken van cichorei en boekweit, het leerlooien en het brouwen, en vooral de nog alom beoefende linnenweverij. Maar ondanks de gunstige ligging en de machtige heren in het gebied, is Gavere nooit tot een stad uitgegroeid. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat de concurrentie van steden zoals Gent en Oudenaarde te groot was. Ook de voortdurende krachtmeting tussen deze grote steden, met Gent als koploper, en het centraal gezag speelt hierbij een rol.

Gavere is nu een rustig provinciaal gehucht met een gezellige kern en markt. De Achter-, Middel- en Sint-Amanduswijk vormen typische 19de -eeuwse woonwijken ten oosten van het centrum met smalle, bochtige en golvende straatjes met een doorsneebebouwing van kleine, thans meestal aangepaste

---

³ <http://www.gavere.be/website/123-www.html>

boerenarbeidershuisjes. Naast de landbouw waren handel en de ambachtelijke bedrijvigheid reeds vroeg vrij belangrijk in het gebied. De wekelijkse markt en de jaarmarkten waren voornamelijk gericht op het hinterland ten oosten van de Schelde. In de 18de eeuw stelde de linnennijverheid hier reeds de helft van de bevolking te werk. Sinds de 19de eeuw is de landbouw afgenomen ten voordele van steenbakkerijen langs de Schelde. Ook strategisch bleef Gavere belangrijk in de 19de en 20ste eeuw, onder meer door de aanleg van een houten draaibrug over de Schelde in 1812.

Op kerkelijk gebied was Gavere afhankelijk van het bisdom Kamerijk, sinds 1559 van het bisdom Gent. Het patronaat van de kerk behoorde toe aan de benedictijnenabdij van Sint-Aubertus van Kamerijk. Over de bouwgeschiedenis en de eerste kerk is heel weinig gekend. De eerste melding van de kerk dateert uit de 13de eeuw.

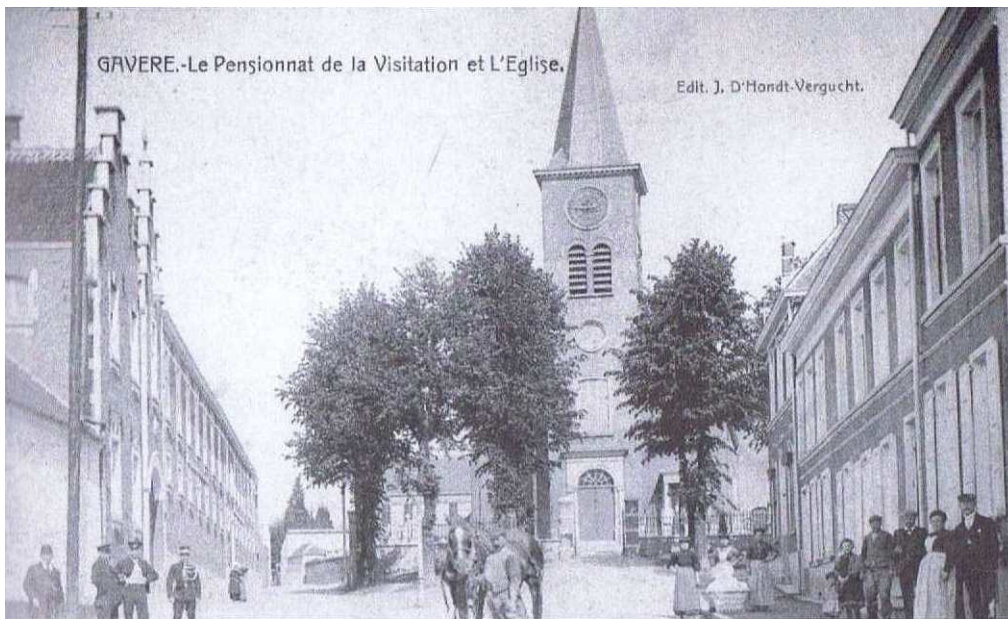
Een afbeelding van de vroegere Sint-Amanduskerk binnen het onderzoeksgebied is terug te vinden op de gravure van het kasteel van Gavere in de *Flandria Illustrata* van Sanderus (1641), alsook op de kaart van Benthuis (1742). Op deze laatste is ze afgebeeld als een kruiskerk met kruisingstoren⁴. In de 17de eeuw werd de kerk grotendeels verwoest door een hevige brand⁵. Volgens F. De Potter werd de kerk heropgebouwd in 1789, met uitzondering van het oude 13de-eeuwse koor in Doornikse kalksteen. Dit koor eindigt veelhoekig en is op de hoeken voorzien van steekbogen met uitsprongen. In 1874-1877 werd de kerk vergroot: op de plaats van het oude koor werden transeptarmen gebouwd, en een nieuw en groter koor met twee traveeën met zijkoren en een driezijdige sluiting werd naar het oosten toe uitgebouwd. De weststoren werd voorzien van een nieuwe bovengleding en een achthoekige spits⁶.

---

⁴ <https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/relict/35993>

⁵ <https://cai.onroerendergoed.be/locatie/503092>

⁶ <https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/relict/35993>

Figuur 12. De oude Kerkstraat (Kasteeldreef) met zicht op de Sint-Amanduskerk en de achthoekige toren.⁷

Tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt de kerk zeer zwaar beschadigd. Voornamelijk de voorgevel met toren en de noordoostzijde met de sacristie, de bakstenen gewelven van het koor, het transept, de zijbeuken en het meubilair werden getroffen. In 1922 werd de kerk gerestaureerd⁸, onder andere de achthoekige toren wordt vervangen door een vierkante torenspits.

Figuur 13. De oude Kerkstraat met zicht op de Sint-Amanduskerk en de nieuwe vierkante toren.⁹

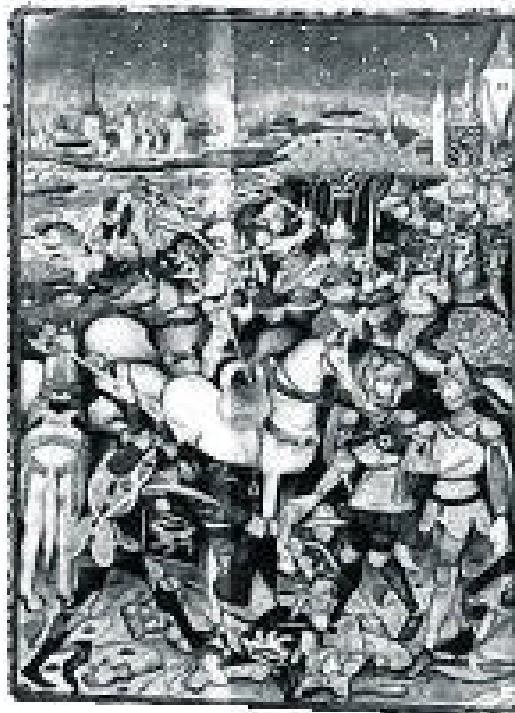
⁷ De Smet A., Kongs P. & Vertenten A., Archiefbeelden Gavere, Alan Sutton Uitgeverij, Brussel, 2001, p. 19.

⁸ <https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/relict/35993>

⁹ De Smet A., Kongs P. & Vertenten A., Archiefbeelden Gavere, Alan Sutton Uitgeverij, Brussel, 2001, p. 19.

5.1.1 Slag bij Gavere

Deze beroemde veldslag kadert in het telkens weer oploeiend verzet van het laatmiddeleeuwse Gent tegen de centralisatiepolitiek van de Bourgondische hertogen, die in hun zoektocht naar macht en geld hun directe concurrenten trachtten te integreren in hun centralistische model. De agressieve weerspanning tegen Filips de Goede was in hoofdzaak gericht tegen diens belastingpolitiek en sleepte reeds twee jaar aan. Eind 1451 werd gestart met de bewaking van Gent en de uitbouw van militaire steunpunten, in hoofdzaak in het zuiden aangezien de Bourgondische troepen oprukten vanuit Frans-Vlaanderen en Henegouwen. Hierbij raakte men meermaals slaags met vooruitgeschoven contingenten van Bourgondische soldaten. Onverzettelijkheid stuwde beide partijen uiteindelijk naar een openlijk militair treffen. Begin juni 1453 besloot Filips de Goede om voor eens en voor altijd af te rekenen met zijn lastigste tegenstrever. Hij riep de adel op en richtte alzo een beroepsleger van om en bij de 30.000 man op. Op 16 juli 1453 werd kamp opgeslagen te Gavere en werd de strategische waterburcht van Gavere, die reeds twee jaar door de Gentenaars werd bezet, omsingeld door Bourgondische troepen. Door deze omsingeling van de burcht liep de bevoorrading mank. In een ultieme poging om dit laatste Gentse verdedigingspunt te vrijwaren, slaagden enkele Gentse kapiteins er in om in de nacht van 22 op 23 juli te ontsnappen uit de burcht en Gent te bereiken. Daar verzamelden ze alle weerbare mannen tussen 20 en 60 jaar en op 23 juli trokken ze richting de burcht. Filips de Goede was er echter ondertussen in geslaagd om de burcht tot overgave te dwingen waardoor hij nu ook in de rug gesteund was. De verdedigers van de burcht werden zonder pardon opgehangen. Ondertussen verspreidden de Bourgondische troepen zich in de velden en meersen rond Gavere, Semmerzake en Vurste. Op deze manier kregen de oprukkende Gentenaars en hun bondgenoten niet de tijd om zich in rangorde op te stellen, maar werden ze genadeloos afgeslacht. Wanneer dan ook nog eens een vuurgenster overslaat op de voorraad buskruit van hun nochtans zeer geduchte artillerie ontstaat grote paniek in de Gentse rangen en worden de linies doorbroken. De vluchtende Gentenaars worden achterna gezeten en vervolgens wreed afgemaakt of ze verdronken in de Schelde.

Figuur 14. De Slag bij Gavere met bovenaan het kasteel van Gavere en de Schelde waarin verdronken en gesneuvelde Gentenaars.

Een Gentse keurgroep van zo'n 1000 man kan zich nog stand houden en trekt zich terug binnen een Scheldebocht, achter de Moergracht. Zij slagen erin de Bourgondische troepen nog enkele uren te weerstaan en sneuvelen uiteindelijk tot de laatste man. Hun heroïsch verweer heeft ongetwijfeld Gent van de plundering en van de totale ondergang gered. 's Anderendaags worden zeer strenge vredesvoorwaarden opgelegd aan de Gentenaren. De politieke macht van de Arteveldestad over Vlaanderen was definitief gebroken¹⁰.

---

¹⁰ <http://www.gavere.be/website/124-www.html>

Figuur 15. De overgave van Gent na de Slag bij Gavere¹¹.

5.1.2 Historisch kaartmateriaal

Hierna wordt op basis van kaartmateriaal getracht om een overzicht van de nederzettingsdynamiek binnen en in de periferie van het onderzoeksgebied te geven. Dit overzicht is zeker niet exhaustief en heeft tevens niet deze bedoeling.

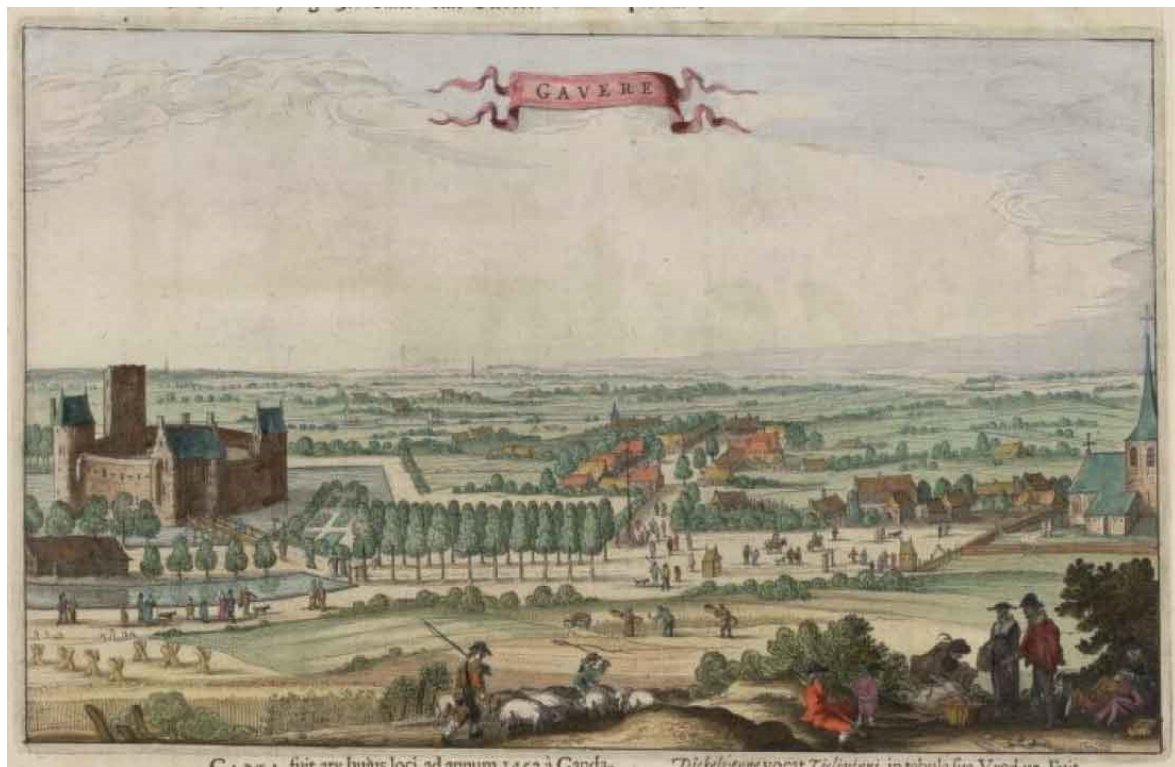
5.1.2.1 *Afbeelding van Gavere in Flandria Illustrata, Sanderus (1641)*

De *Flandria Illustrata* is een historiografisch en cartografisch werk uit 1641 van de hand van de Vlaamse monnik Antonius Sanderus. Het bevat in hoofdzaak beschrijvingen van de steden en dorpen van het voormalige graafschap Vlaanderen. Vaak werd een kaart of tekening van de beschreven stad/dorp toegevoegd.

---

¹¹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Slag_bij_Gavere

Figuur 16. Afbeelding van Gavere met links het kasteel van Gavere en rechts de Sint-Amanduskerk.

De afbeelding biedt een panoramisch zicht op het centrum van Gavere waarbij links het kasteel van Gavere is weergegeven. Rechts is het grootste deel van de kerk zichtbaar. Het kerkareaal is duidelijk ommuurd. Ook het marktplein tussen deze twee monumenten is weergegeven.

5.1.2.2 Ferraris (1777)

Voor de situatie van een paar decennia later is de Ferrarisatlas beschikbaar, deze geeft immers de situatie in 1777 weer en in ruimere zin de situatie van het midden van de 18de eeuw tot aan de Napoleontische oorlogen (eerste kwart 19^e eeuw). De Ferrarisatlas had tot doel een militaire kaart te zijn, waarbij de details niet de voornaamste zorg waren, maar eerder de algemene aanduiding van hagen, grachten, rivieren en gebouwstructuren.

Figuur 17. Het onderzoeksgebied ten opzichte van de Atlas van Ferraris (zoals georefereneerd door ©Geopunt).

Op de kaart is duidelijk een verschuiving van het onderzoeksgebied waarneembaar. Dit kan verklaard worden door het feit dat cartografen uit die tijd uiteraard nog niet beschikten over instrumenten met een precisie zoals we die vandaag kennen. Bij het georefereren van dergelijke kaarten wordt dan ook voornamelijk naar grotere referentiepunten gekeken. Wanneer vervolgens op detailniveau wordt gekeken, wordt de verschuiving zichtbaar. Niettemin kunnen deze kaarten een belangrijke meerwaarde bieden.

Op de kaart is de kerk duidelijk herkenbaar als een kruiskerk met daarrond een ommuurd kerkhofareaal. Opvallend is dat deze kerkmuur in het noorden een rechte lijn beschrijft, terwijl de huidige kerkmuur in het noordoosten een lichte knik naar het noorden weergeeft.

5.1.2.3 *Vandermaelen (1846-1854)*

Philippe Vandermaelen (1795-1869) was een Belgisch cartograaf en geograaf die, sinds de onafhankelijkheid van België, talloze kaarten van België maakte. Dankzij goede contacten met de overheid kreeg hij toegang tot de gemeentelijke kadasterplannen. Alzo creëerde hij zijn 'Carte topographique de la Belgique'. De kaart geeft een beeld van de landindeling en de clustering van gebouwen, wegenstructuren, molens en bruggen in de eerste helft van de 19de eeuw.

Figuur 18. Het onderzoeksgebied ten opzichte van de Vandermaelen kaart (zoals gegeoreferereerd door ©Geopunt).

Ook hier is een verschuiving van het kaartmateriaal zichtbaar. De kerk is hier slechts symbolisch weergegeven door een cirkel met een kruis op. Wel is het kerkhofareaal duidelijk zichtbaar. Hoewel dit areaal onmiskenbaar afgelijnd staat, kan niet met zekerheid gesteld worden dat het kerkhofareaal ommuurd was. Ook hier is duidelijk zichtbaar dat de afbakening in het noorden recht is, terwijl deze in zijn huidige vorm een knik vertoont. Wel zichtbaar op deze kaart is dat ter hoogte van de scheiding tussen het kerkareaal en het perceel ten oosten hiervan de noordgrens van dat perceel iets meer naar het noorden loopt. De knik die de huidige muur vertoont heeft mogelijk te maken met het feit dat de kerkmuur verbonden werd met deze hoek.

5.1.2.4 Popp (1842-1879)

De Popp-kaarten zijn een verzameling kadasterkaarten die in de 19de eeuw werden uitgegeven door de Brugse drukker-uitgever Philippe Chrétien Popp. Deze kaarten waren in feite een gecommmercialiseerde versie van het toenmalige kadaster van België en bevatten dus veel gegevens over perceelsindeling, maar zonder detailwerking.

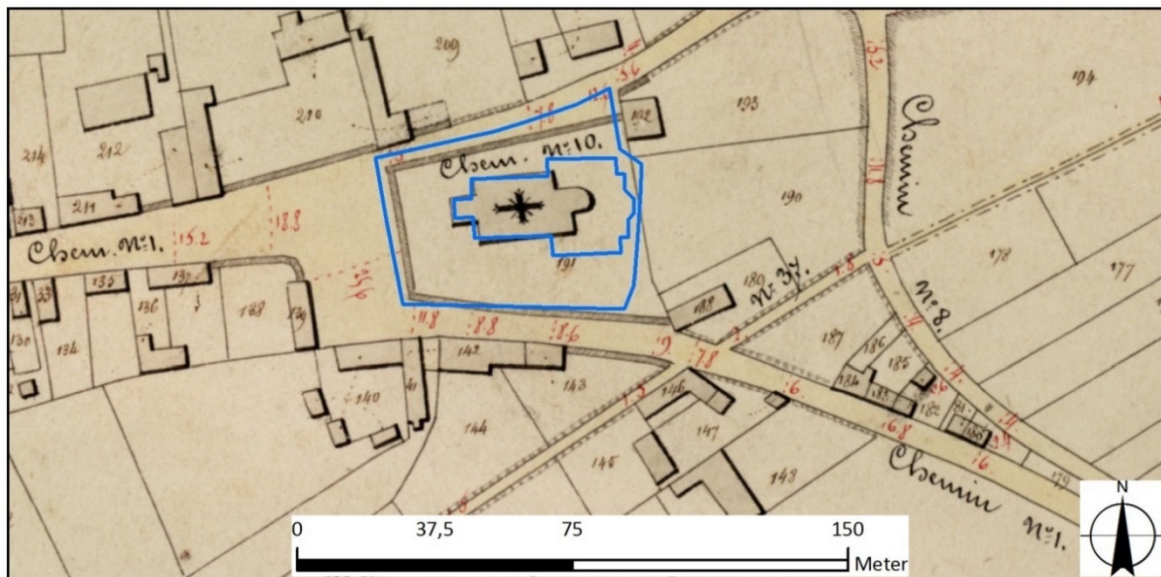

Figuur 19. Het onderzoeksgebied ten opzichte van de Popp-kaart (©Geopunt).

Op deze kaart wordt duidelijk de nadruk gelegd op perceelsindeling en kadastrumnummers. Een figuratieve weergave van de bestaande situatie is minder aan de orde. Daardoor is de locatie van de kerk wel duidelijk aangegeven, maar is geen aanvullende informatie af te leiden omtrent het omliggende areaal. Er kunnen dus geen uitspraken worden gedaan met betrekking tot de functie van dit areaal, noch over de indeling of afbakening ervan. Wel duidelijk op te merken is dat de afgebeelde kerk beduidend kleiner is dan de huidige. Mogelijk werd de kerk nog afgebeeld alvorens de bouwwerken van 1874-1877 waarbij de kerk naar het oosten toe werd uitgebreid. De straat ten noorden van de kerk staat aangegeven als Kloosterstraat (in plaats van Kloosterstraat). Ook hier vertoont de noordelijke afbakening van het kerkhofareaal nog geen knik.

5.1.2.5 Buurtwegen (v.a. 1841)

De Atlassen der Buurtwegen zijn Belgische atlassen die per gemeente de wegen, buurtwegen en kerkwegels aangeven. Zij werden, na de wet van 10 april 1841, per gemeente aangemaakt om op die manier een inventarisatie op te stellen van alle openbare wegen en van private wegen met openbare erfdienstbaarheid. Elke weg werd aldus voorzien van een eigen nummer.

Figuur 20. Het onderzoeksgebied ten opzichte van de Atlas der Buurtwegen (©Geopunt).

Er is nog nauwelijks een verschuiving van het kaartmateriaal zichtbaar. Ook hier is de kerk opmerkelijk kleiner weergegeven dan het huidige gebouw, dus ook hier betreft het vermoedelijk een weergave van de toestand voor de uitbreiding van 1874-1877. Er valt geen aanvullende informatie af te leiden betreffende de benutting van het omliggende kerkareaal. Wel kan de dikke lijn rond het areaal geïnterpreteerd worden als ommuring, die ook op deze kaart in het noorden een rechte lijn beschrijft.

5.2 Het onderzoeksgebied in Wereldoorlog I

24 augustus 1914 staat in Gavere gekend als 'vliegende maandag': een grote groep Belgen, op de vlucht voor de optrekkende vijand, belandt in Gavere wanneer ze bescherming zoeken aan de overkant van de Schelde. Wanneer op 8 september 1914 ook de Belgische troepen zich terugtrekken, wordt de brug over de Schelde opgeblazen.

Figuur 21. Zicht op de vernielde brug met pontons die worden opgebouwd.¹²

Op 10 september 1914 bezetten de eerste Duitsers het station van Gavere, gelegen ten westen van de Schelde. Op 12 oktober 1914 leggen de Duitsers een noodbrug met bootjes aan over de Schelde en bezetten Gavere. Een deel van de bevolking wordt opgeëist om te werken voor de Duitsers; zij helpen onder andere mee met de aanleg van een vliegplein op het grondgebied van Scheldewindeke en Dikkelvenne, en ontsnappen aldus aan dwangarbeid in het buitenland. Dit terrein was perfect wat betreft afstand voor een vlucht naar Londen voor een bombardement en terug. De landingsbaan was geschikt voor de grootste vliegtuigen van die tijd, met name de RV 13/15 uit Staaken (DL). Op 17 oktober 1918 wordt ook het klooster van de Visitatie te Gavere, gelegen ten westen van de kerk aan de overkant van de Kloosterstraat, bezet door de Duitsers. Op 1 november 1918 blazen de Duitsers bij hun aftocht de noodbrug over de Schelde op. De kerktoren wordt ingericht als observatiepost, terwijl op de grond een groot arsenaal aan mitrailleurs en kanonnen in gereedheid wordt gebracht. De Fransen, die oprukken vanaf de westkant van de Schelde, hebben geen andere keus dan Gavere zwaar onder vuur te nemen ten einde de Duitse posities te ontwrichten en de stad te bevrijden. Op 10 november wordt Gavere dan ook zwaar beschoten, waarbij de kerk het zwaar te verduren krijgt en zo goeddeels in puin wordt geschoten¹³.

¹² <http://www.delcampe.be/items?language=D&cat=9286>

¹³ <http://www.erfgoedbankleieschelde.be/erfgoed/299-gavere-beschoten-kerk-w-o-i-1918>

Figuur 22. De in puin geschoten Sint-Amanduskerk.¹⁴

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden kerktorens, molens en andere hoge gebouwen die een uitstekend zicht op de omgeving boden, vaak als observatiepost uitgebouwd. Vanuit deze posten konden waarnemers de vijandelijke artillerie observeren en gegevens doorseinen naar de eigen artillerie. Ze konden de vijandelijke troepenbewegingen bespieden en de aanleg van nieuwe versterkingen beloeven. Wanneer de vijand dergelijke torens in het vizier krijgt, zijn dit dan ook vaak de eerste doelwitten die vernietigd worden ten einde het voordeel van de verdediger zoveel mogelijk te beperken.

¹⁴ <http://www.erfgoedbankleieschelde.be/erfgoed/299-gavere-beschoten-kerk-w-o-i-1918>

In de nacht van 10 op 11 november trekken de Duitsers zich terug en steken de Fransen als bevrijders de Schelde over¹⁵ via een vlug geconstrueerde pontonbrug.

Figuur 23. Beeld van de noodbrug in 1918.¹⁶

5.3 Het onderzoeksgebied in Wereldoorlog II

Reeds jaren van te voren werd in het gebied tussen Leie en Schelde een zeer groot aantal bunkers gebouwd als verdedigingslinie voor het bruggenhoofd Gent, dat loopt van de Schelde te Wetteren tot aan de Leie in Deinze. Baaigem, Vurste en vooral de hoogte van Semmerzake krijgen ruimschoots hun aandeel. Tijdens het begin van de oorlog, de meidagen in '40, spelen ze een rol bij de eerste zware gevechten, maar zeker geen beslissende, aangezien het Belgische leger zich al spoedig terugtrekt achter de Leie en niet veel later capituleert. Toch blijft Gavere ook tijdens Wereldoorlog II niet gespaard. Dit kan natuurlijk in verband gebracht worden met de aanwezigheid van de Scheldebrug. Hoewel deze reeds op 20 mei 1940 werd opgeblazen, kwam deze informatie pas veel later ter ore van de Duitsers. Zij meenden dan ook, onterecht, dat de brug nog steeds intact aanwezig was.

¹⁵ <http://www.erfgoedbankleieschelde.be/erfgoed/299-gavere-beschoten-kerk-w-o-i-1918>

¹⁶ <http://www.delcampe.be/items?language=D&cat=9286>

Figuur 24. Een zeldzame foto van de opgeblazen brug te Gavere.¹⁷

Bovendien lag Gavere vlak vóór de bunkerstelling van Semmerzake en hadden de Belgen hier verschillende voorposten opgesteld. Ook het dorp zelf was her en der uitgebouwd met verschansingen en waarnemingsposten, weliswaar verlaten op het ogenblik dat de Duitsers binnenvallen. Onderstaande foto toont een versperring met buizen en opgebroken straatstenen ter hoogte van de Scheldestraat, die, zoals zijn naam al zegt, recht uitkwam op de Scheldebrug. Vermoedelijk was dit een voorpost nabij de reeds opgeblazen Scheldebrug.

Figuur 25. Versperring in de Scheldestraat (verbinding met Scheldebrug) te Gavere.¹⁸

¹⁷ <http://www.bunkergordel.be/3-5-achttiendaagse%20veldtocht.htm>

¹⁸ Taghon P., Mei 1940. De 18-daagse veldtocht in woord en beeld, Lannoo, Tielt, 2010, p. 150.

Naast de schade die de Duitsers aantroffen toen ze Gavere binnenreden, kwamen ze tot de vaststelling dat veel wegen ondermijnd waren. Ontmijners probeerden dan ook zo snel mogelijk de hoofdwegen te ontdoen van deze mijnen, zo ook in de Broeckstraat. Verderop deze weg liggen de eerste bunkers van het Steunpunt Semmerzake.

Figuur 26. Ontmijners in de Broeckstraat te Gavere.¹⁹

Eenmaal de Duitse eenheden waren opgerukt tot voorbij de bunkerlinie, trokken ze verder op naar Gent. Zo bereikt M.G. bataljon 6 zonder enige tegenstand de opgeblazen Scheldebrug te Gavere. Het grootste probleem om de achtervolging in te zetten op de doorgetrokken Belgische troepen was het gebrek aan intacte bruggen. De Duitsers zijn dus genoodzaakt om nogmaals een noodbrug te bouwen zodat ook hun zwaarder materieel mee kon voor de verdere strijd.

Figuur 27. Beeld van de noodbrug gebouwd door de Duitsers in 1940.²⁰

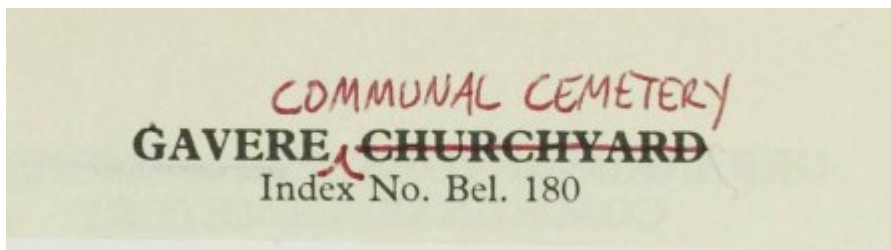
¹⁹ <http://www.bunkergordel.be/3-8-achttiendaagse%20veldtocht.htm>

²⁰ <http://www.erfgoedbankleieschelde.be/erfgoed/223-gavere-l-escaut-et-le-pont-schelde-en-brug-1940>

Gavere moet voor een tweede keer onder de bezetter leven. Reeds in september '44 kunnen de inwoners opgelucht adem halen: ze worden bevrijd door Polen, Canadezen, "Yankees" en "Tommies". Bij de bevrijding van Gavere op 7 september 1944 komt Charles W. Bull te overlijden. Deze Britse militair was sergeant bij het Royal Tank Regiment en werd doodgeschoten bij de verdediging van de Scheldebrug²¹. In 1980 wordt een monument opgericht aan de brug ter nagedachtenis van deze onfortuinlijke soldaat.

5.4 Het onderzoeksgebied na Wereldoorlog II

Tot 2002 bevond zich rond de kerk van Gavere een ommuurd kerkhof. Een hekje gaf toegang tot het kerkhof. Links van het hekje lag Charles W. Bull begraven²². Zijn graf is ook naar de gemeentelijke begraafplaats van Gavere verhuisd, waar hij samen met Belgische oud-strijders een laatste rustplaats heeft gekregen²³.

Figuur 28. Uitsnede uit het Commonwealth Graves Register waarin de aanpassing van de locatie van het verplaatste graf is aangebracht.

Zoals te zien op onderstaande foto (vermoedelijk ca. 1965) was het volledige kerkhofareaal ingericht als kerkhof. Volgens het nog aanwezige register werd de eerste overledene hier begraven in 1912, terwijl de laatste overledene werd bijgezet in 2000. De meeste graven dateren uit de jaren '70, '80 en '90 van de 20ste eeuw.

²¹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Begraafplaats_van_Gavere

²² <http://www.erfgoedbankleieschelde.be/erfgoed/155-de-kerk-gavere>

²³ <http://www.cwgc.org/find-war-dead/casualty/2896240/BULL,%20CHARLES%20WILLIAM>

Figuur 29. Zicht op het kerkhof rond de Sint-Amanduskerk.²⁴

Hoewel nergens melding wordt gemaakt van de aanwezigheid van oudere graven, moet ervan worden uitgegaan dat deze wel degelijk aanwezig waren. Sinds de oprichting van de kerk moeten er mensen begraven zijn geweest in en naast de kerk. Wat er met deze graven gebeurd is, is echter niet bekend. Een aantal grafkelders bevond zich (ten dele) onder de kerk. De toegang tot de grafkelder bevond zich net naast de kerk, maar de eigenlijke grafkelder bevond zich onder het kerkgebouw zelf. De grafzerk werd tegen de kerkmuur geplaatst.

²⁴ <http://www.erfgoedbankleieschelde.be/erfgoed/358-gavere-panorama-met-kerk-kleur>

Figuur 30. Zicht op de naamplaat die aan de kerkmuur werd bevestigd en het 'luikje' dat toegang gaf tot de grafkelder²⁵.

Op een gegeven ogenblik werd de aanwezige ruimte rond de kerk te klein om nog graven bij te zetten en werd besloten het kerkhof te ruimen en over te brengen naar een centrale begraafplaats aan de Lielareweg waar ook de graven uit andere deelgemeenten werden bijgezet²⁶.

Het kerkhof werd in twee fasen overgebracht naar het nieuwe kerkhof. Tijdens een eerste fase, in 1994, werd het gedeelte van het kerkhof aan de zuidkant van de Sint-Amanduskerk geruimd. Deze ontruiming gebeurde echter op een zeer wanordelijke manier waarbij geen informatie verzameld werd over de indeling van het kerkhof, noch over de manier waarop deze ruiming gebeurd is. Er moest tijdens de prospectie met ingreep in de bodem rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat in deze zone nog menselijke resten zijn achtergebleven (er werden inderdaad menselijke resten vastgesteld, red.). Aansluitend op deze ruiming werd de parkeerstrook aangelegd. Ook hieromtrent is geen documentatie voorhanden waardoor er zonder bodemonderzoek geen uitspraken gedaan kunnen worden over de aard en de mate van verstoring.

Tijdens een tweede fase, in 2002, werd omzichtiger te werk gegaan bij de ruiming van het noordelijk gelegen gedeelte van het kerkhof. Er werd een plan opgesteld waarop de locatie van elk graf stond aangegeven, al dan niet met aanduiding van aanwezigheid van een grafkelder. Daarnaast werd van elk graf een foto genomen; bij grafkelders werd geregistreerd hoeveel stoffelijke overschotten aanwezig waren en van elk graf werd genoteerd waar de stoffelijke overschotten naartoe gebracht werden. Indien de concessies verlopen was, werden de resten verzameld in een knekelput op het nieuwe kerkhof. De overige overledenen kregen een nieuwe plaats toegewezen op datzelfde kerkhof. De

²⁵ Archief Gemeente Gavere. Met dank aan Piet Goeminne.

²⁶ <http://www.polsregio.be/poi/g008>

zerken en grafkelders werden integraal getransporteerd naar hun nieuwe bestemming. De graven zelf werden machinaal uitgegraven, en dit tot op een diepte van 2 tot 2,5m. De aldus ontstane putten werden opgevuld met uitgezeefde aarde (dit bleek niet te kloppen, er was een puinhoudend kleiig pakket in de aanvulling aanwezig, red.). De alzo ontstane ruimte werd opgevuld met struikgewas en enkele kleine bomen.

Een monument ter nagedachtenis van de inwoners van Gavere die zijn omgekomen of vermist tijdens de Eerste en de Tweede Wereldoorlog staat tegen de kerk, rechts van de ingang. Veel van deze monumenten zijn opgericht na de Eerste Wereldoorlog. Na de Tweede Wereldoorlog werden de namen van de overledenen uit deze oorlog toegevoegd²⁷.

5.5 Centrale Archeologische Inventaris CAI

Binnen het onderzoeksgebied staat de Sint-Amanduskerk genoteerd als archeologisch relict. Daarnaast is ook sprake van verschillende archeologische relicten in de dichte nabijheid, hoewel het archeologisch onderzoek in de regio tot op heden vrij beperkt is.

Figuur 31. CAI meldingen rond het projectgebied.

De Sint-Amanduskerk staat geregistreerd als CAI nr. 503092 en verwijst naar de bouwhistorie van de kerk (cf. supra).

Naar het zuidwesten, net aan de overkant van de Molenstraat, werd archeologisch onderzoek (CAI nr. 208527) uitgevoerd naar aanleiding van de aanleg van een woonzone. Er werd een hoge dichtheid aan

²⁷ <http://nl.tracesofwar.com/artikel/45595/Oorlogsmonument-Gavere.htm>

sporen uit de vroege IJzertijd aangetroffen. Het betreft in hoofdzaak kuilen en greppels, alsook een beperkt aantal paalkuilen. Tevens werden verschillende muurresten aangetroffen die behoren tot twee verschillende fasen, waarvan de vroegste te dateren is in de 17de eeuw. Daarnaast kan ook melding gemaakt worden van enkele losse fragmenten lithisch materiaal, vermoedelijk uit het Vroeg-Mesolithicum.

Met CAI nr. 503093 wordt verwezen naar het kasteel van Gavere waarvan de resten bij toeval werden aangetroffen in de 20ste eeuw, waarna er tussen 1960 en 1970 opgravingen werden verricht op de oude burchtsite door Dr. Sander Evrard.

Het betreft een waterburcht bestaande uit een groot cirkelvormig complex met een binnenplein en een donjon. Over de voorloper van deze burcht is niet veel gekend, maar waarschijnlijk betrof het een woonplaats met een louter defensief en strategisch karakter. Omstreeks de 12de eeuw werd een burcht opgetrokken in Doornikse kalksteen, vlak bij de Schelde. Een eerste vermelding van de burcht dateert van 1382 wanneer de burcht dienst doet als plaats van verzet tegen Filips van Artevelde en zijn Witte Kaproenen. Ook in 1453 spelen zich hier strijdfaferelen af, deze keer in de strijd tegen Filips de Goede in de slag bij Gavere²⁸. Hierbij moet wel de bedenking gemaakt worden dat, hoewel het Bourgondische kamp was opgeslagen vlak naast de burcht, de eigenlijke strijd zich waarschijnlijk veel noordelijker afspeelde, met name in de velden rond Gavere en de meersen nabij Semmerzake waar de vluchtende Gentse troepen werden afgeslacht. Tijdens de godsdienstoorlogen wordt de burcht gedeeltelijk in brand gestoken. In 1582 wordt ze ingenomen door de Geuzen, waarna de burcht door de prins van Parma wordt heroverd. Vervolgens komt ze in handen van generaal en staatsman Lamoraal van Egmont die de titel 'Prins van Gavere' als bruidsschat van zijn moeder ontvangt. Onder zijn bewind werd de burcht in grote mate verwoest. In 1658 werd het kasteel volledig ontmanteld²⁹. In 1969 richt Dr. S. Evrard een monument op met de resten van de oude Scheldeburcht.

5.6 Besluit en aanbevelingen

Op basis van het desktoponderzoek kan gesteld worden dat binnen het onderzoeksgebied twee factoren van groot belang zijn. In de eerste plaats is het areaal rondom de kerk een essentieel element. Dit areaal werd immers altijd als kerkhof in gebruik genomen. Pas in de jaren '90 van vorige eeuw veranderde de functie van dit areaal; toen werden de graven geruimd en verplaatst naar een groter gebied aan de Lielareweg, zo'n kilometer verderop. Er bestaat echter slechts informatie met betrekking tot het noordelijk deel van het kerkhof, waardoor geen uitspraken kunnen gedaan worden over de

---

²⁸ <https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/503093>

²⁹ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/121348>

manier waarop in het zuidelijke gedeelte te werk werd gegaan, en dus ook niet over de mate van verstoring in dat deel van het onderzoeksgebied. Er moet bovendien rekening mee gehouden worden dat dergelijke ontruimingen niet altijd even nauwgezet worden uitgevoerd, en in dit specifiek geval geldt deze waarschuwing zeker en vast voor het zuidelijk gedeelte van het kerkhof. Bovendien gaat het gebruik als kerkhof reeds terug tot in de middeleeuwen, toen er nog geen duidelijke administratie werd bijgehouden van wie of waar er begraven werd. Er is dus een reële kans op het aantreffen van menselijke resten, al dan niet uit de 20ste eeuw. Menselijke resten uit de 20ste eeuw worden niet als archeologische relictten beschouwd.

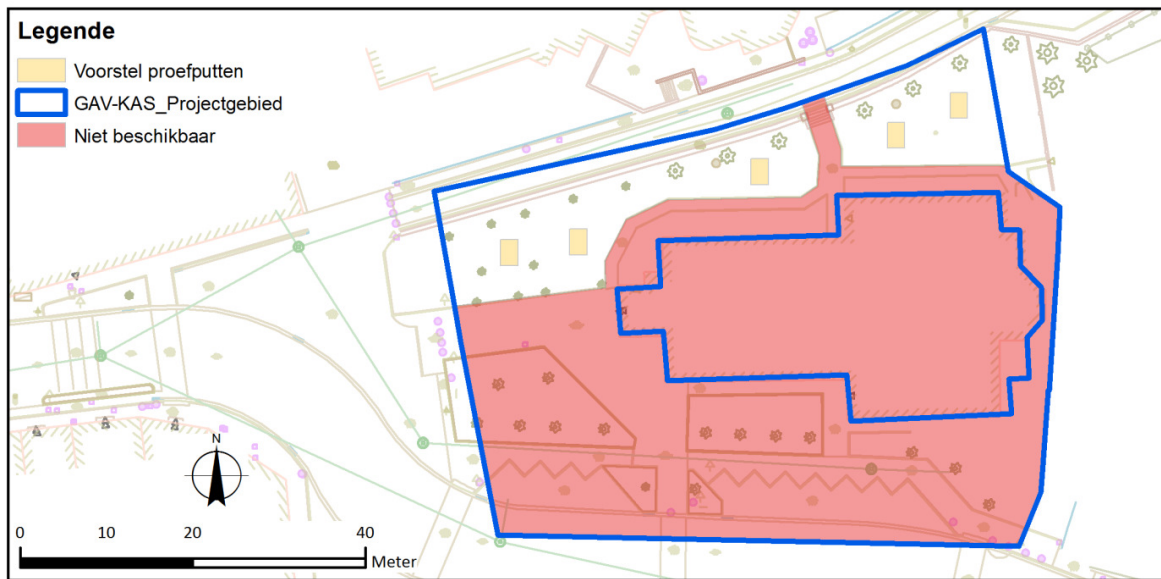
Een tweede belangrijke element is de aanwezigheid van het kerkgebouw binnen het onderzoeksgebied, en dan voornamelijk de notie dat deze tijdens de Eerste Wereldoorlog werd ingericht als observatiepost. Daardoor kreeg deze de volle lading en werd ze goeddeels verwoest. Hierbij werd ongetwijfeld gebruik gemaakt van zware kalibers, *High Explosive* (in tegenstelling tot veldgeschut). De kans op het aantreffen van (onontplofte) explosieven is dus bestaand.

In ieder geval kan gesteld worden dat er, op basis van de verworven kennis tijdens dit beknopte desktoponderzoek, mogelijkheid is tot een uitgebreider en diepgaander onderzoek, waarbij ook bestaande archieven geraadpleegd kunnen worden. Men denke hierbij onder andere aan luchtfoto's en regimentsgeschiedenissen.

Op basis van dit desktoponderzoek is door ADEDE een tweeledig advies geformuleerd. Ten eerste is een proefputtenonderzoek geadviseerd om de bodemopbouw en de bewaringsomstandigheden van het kerkhofareaal te onderzoeken. De kans is immers reëel dat door de lange continuïteit van gebruik de oudere sporen en bodemopbouw volledig verloren zijn gegaan. Bovendien blijkt uit bovenstaande informatie dat het onderzoeksgebied grotendeels verstoord is tot op vrij grote diepte.

ADEDE had proefputten voorgesteld in het noordelijk deel van het onderzoeksgebied, aangezien de rest van het terrein niet beschikbaar was door de aanwezigheid van parkeerstroken, toegangspaden en bomen en struikgewas. Echter, door de aanwezigheid van bomen en struikgewas in het noordelijk deel van het onderzoeksgebied was ook hier niet veel ruimte om de proefputten in te plannen. Er werd dan ook voor gekozen om de proefputten zo veel mogelijk te spreiden over de vrije ruimte, wat tot onderstaand voorstel had geleid.

Figuur 32. Voorstel inplanting proefputten.

Onroerend Erfgoed heeft op basis hiervan echter geadviseerd dat de proefputten zowel in het noordelijke als in het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied dienden te worden aangelegd. Er werden twee proefputten ten noorden van de kerk geadviseerd, twee proefputten in de perken ten zuiden van de kerk en één proefput in de parking langs de straatzijde.

Figuur 33. Voorstel van Onroerend Erfgoed voor de inplanting van de proefputten.

Op de startvergadering van 19/05/2016 werd overeengekomen dat proefput 1 niet diende te worden uitgevoerd (wegens een wijziging in de plannen voor de toekomstige werken) en dat proefput 5 pas zou worden aangelegd na evaluatie van de proefputten 3 en 4: indien de bodemopbouw een goede bewaring vertoonde, zou proefput 5 worden aangelegd, twee parkeerplaatsen oostelijker dan op de schets van Onroerend Erfgoed aangegeven.

Tijdens het veldwerk bleek de aanleg van proefput 5 niet nodig, de bodemopbouw in proefputten 3 en 4 was niet bewaard. Na overleg met intercommunale Farys werd beslist proefput 1 alsnog uit te voeren. De resultaten van het veldwerk worden verder in de tekst besproken.

Ten tweede adviseerde ADEDE om de graafwerken te laten begeleiden door een CTE-deskundige conform de Praktische Leidraad voor “Het preventief opsporen en ruimen van niet ontplofte conventionele en toxische explosieven in de ondergrond en de waterbodems” van de Vlaamse Overheid, dit om de veiligheidsrisico’s, die met het aantreffen van ontplofte munitie gepaard gaan, te remediëren.

Tijdens het veldwerk werden geen UXO (Unexploded Ordnance) aangetroffen, maar gezien de beperkte oppervlakte van de proefputten is de aanwezigheid van UXO op de rest van het terrein niet uit te sluiten.

Doel van de archeologische bureaustudie was dus om de aanwezigheid en de bewaringstoestand van de archeologische resten te kunnen inschatten om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

De onderzoeksvragen van Onroerend Erfgoed, zoals geformuleerd in de Bijzondere Voorwaarden, en waarop binnen deze desktopstudie een antwoord wordt verwacht, worden afzonderlijk hernomen en kort beantwoord.

1. *Welke archeologische structuren kunnen ter hoogte van het plangebied verwacht worden op basis van een analyse van het historische kaart- en bronnenmateriaal ?*

Er kunnen restanten van het kerkhof aangetroffen worden, en in het bijzonder menselijke resten uit de 20ste eeuw. Eventueel kunnen op dieper niveau ook oudere menselijke resten worden aangetroffen. Daarnaast kunnen ook restanten van oudere bouwfases van de kerk worden aangetroffen. Het betreft dan in hoofdzaak restanten van de kerkhofmuur, en restanten van de aanpassingen die voornamelijk in het oosten, ter hoogte van het koor, werden uitgevoerd.

2. *In welke mate en in welke zones kan er een (recente) verstoring verwacht worden van archeologisch erfgoed ?*

In de eerste plaats zal de uitbreiding van de kerk naar het oosten toe een bepaalde verstoring veroorzaakt hebben. Aangezien deze werken reeds in de 19de eeuw werden uitgevoerd, is hierover echter geen concrete informatie voorhanden, waardoor de aard en de mate van deze verstoring pas zichtbaar zullen worden op het terrein zelf. Daarnaast zal de ruiming van het kerkhof, alsook de aanleg van parkeerzones, toegangswegen tot de kerk en nutsleidingen, een bepaalde verstoring veroorzaakt hebben. De aanleg van parkeerzones zal echter een minder diepgaande verstoring teweeg gebracht hebben dan de ruiming van het kerkhof. De ruiming van het noordelijk deel van het kerkhof bracht een diepgaande verstoring van 2 à 2,5m met zich mee. De ruiming van het zuidelijk deel van het kerkhof werd niet gedocumenteerd. Over de mate van verstoring aan deze zijde van de kerk kunnen dus geen uitspraken worden gedaan.

3. *Welke zones zullen binnen de huidige herinrichtingsplannen onderhevig zijn aan grondverzet en bodemverstoring ?*

De geplande werkzaamheden zullen in hoofdzaak in het zuidwesten van het onderzoeksgebied een verstoring veroorzaken. Daar vinden immers de meest ingrijpende en meest diepgaande werken plaats. Ook in het noordoosten van het onderzoeksgebied wordt, door de aanleg van een parkeerstrook, een verstoring verwacht. Tot slot worden binnen het onderzoeksgebied

verschillende bomen geroid/aangeplant. Ook dit zal een, weliswaar minimale, verstoring met zich meebrengen.

4. *Op basis van de voorgaande afwegingen: op welke locatie(s) vindt de archeologische evaluatie van het plangebied het beste plaats en vanuit welke wetenschappelijke vraagstelling ?*
  - a. Welke bodemopbouw is tijdens het vooronderzoek vastgesteld? Is deze bodemopbouw over het hele terrein gelijkaardig of zijn er lokale verschillen? Op basis van welke bodemvormende factoren en/of processen kunnen de lokale bodemgenese en in voorkomend geval lokale variaties verklaard worden? Welke impact hebben bodemversturende factoren en/of processen gehad op het bewaringspotentieel of de bewaringstoestand van archeologisch erfgoed?
  - b. Zijn er in de proefsleuven en de kijkvensters sporen vastgesteld? Zijn de sporen natuurlijk en/of antropogeen en wat is hun bewaringstoestand?
  - c. Kan voor deze vindplaats het principe van behoud in situ nagestreefd worden? Zo ja, aan welke randvoorwaarden dient voldaan te worden?
  - d. In welke mate werd de omgeving rond de kerk georganiseerd? Welke interne indeling had het kerkhofareaal en tot waar strekte zich dit uit?

6 Prospectie met ingreep in de bodem

6.1 Methodiek en logistiek

De prospectie met ingreep in de bodem werd uitgevoerd op 06/06/2016, het veldwerk werd uitgevoerd door Bart De Smaele (archeoloog van ADEDE, projectleider) en Stefanie Sadones (archeoloog van BAAC, in onderaanneming). De prospectie met ingreep in de bodem diende te worden uitgevoerd in de vorm van een proefputtenonderzoek, waarbij de proefputten een afmeting van 2 meter breed en 6 meter lang dienden te hebben. De schets van Onroerend Erfgoed voor de inplanting van de prospectie werd door Hadewijch Pieters in een .dxf-bestand uitgetekend, de posities werden door BAAC op terrein met GPS uitgezet. Omwille van omgevingsfactoren werd licht van de geplande posities afgeweken: proefput 2 werd in oostelijke richting verschoven omwille van de aanwezigheid van sfeerverlichting van de kerk en proefput 3 werd geroteerd omwille van de aanwezigheid van boomstronken. De aanleg van de proefputten werd uitgevoerd onder begeleiding van het archeologisch team.

Het grondwerk werd uitgevoerd door Hendryckx Bouwmaterialen bvba uit Koekelare (in onderaanneming). Het grondwerk werd uitgevoerd met een 21 tons bandenkraan.

Figuur 34. Sfeerbeeld tijdens de aanleg van proefput 4.

Omwille van veiligheid en leesbaarheid werden proefputten 3 en 4 iets langer aangelegd dan voorzien, proefput 1 werd iets korter uitgevoerd, aangezien de graafmachine de noordelijke helling van het kerkhofareaal niet op een veilige manier kon betreden (de hellingsgraad, de aanwezigheid van een pad dat zou worden beschadigd en de zompige bodem, er bleken immers recent al enkele graafwerken

door onbekenden uitgevoerd, red.). Het graafwerk werd aldus uitgevoerd vanop de openbare weg Kloosterstraat. Omwille van de waterverzadigde aard van de toplaag, de losse aard van de aanvullingen, de nabijheid van de putten aan paden, de kerktoegang, de openbare weg en omwille van de weersvoorspelling (de dato van 06/06/2016 werd een zwaar onweder verwacht, hetwelk een correcte verwachting was, red.) werden de proefputten na de registratie terug aangevuld.

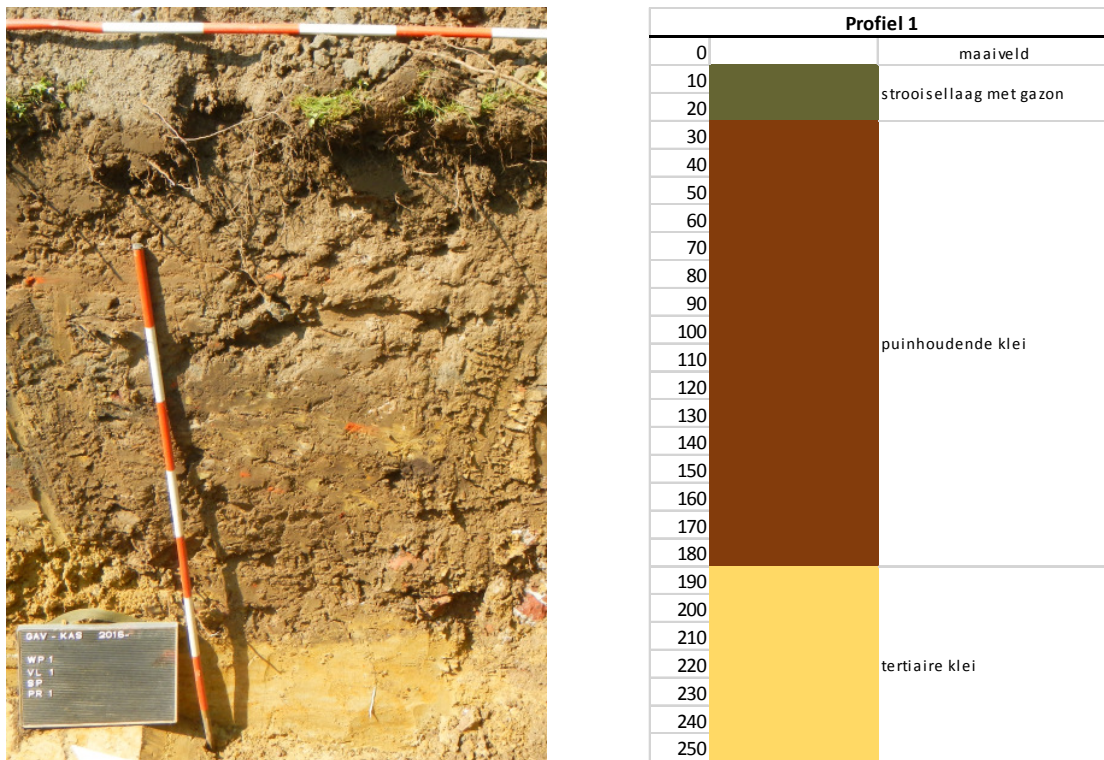

Figuur 35. Overzicht van de werkputten ten opzichte van de Sint-Amanduskerk.

De registratie van de proefputten gebeurde fotografisch en middels GPS, waarbij de vlakken werden gefotografeerd en de werkputten zowel op het vlak als op het maaiveld werden ingemeten. In elke proefput werd een profielkolom geregistreerd.

6.2 Proefputten 1 en 2

Proefputten 1 en 2 vertoonden een vrij gelijkaardige opbouw, namelijk een vrij los en puinhoudend pakket dat weinig compactie vertoonde.

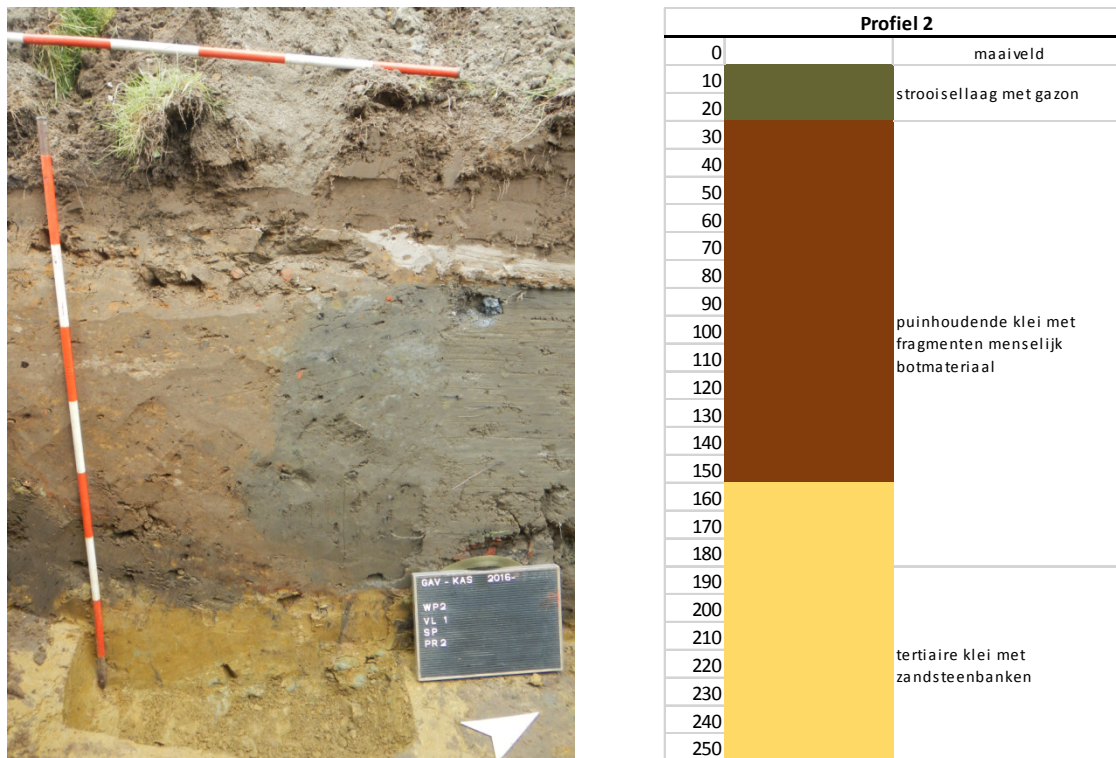

Figuur 36. Profiel van proefput 1.

Het pakket was op het maaiveld afgedekt door een dunne laag teelaarde en was met gras aangeplant. In dit pakket werden fragmenten glas, baksteen, kalksteen en marmer aangetroffen, het gaat mogelijk om de resten van grafmonumenten die bij de ruiming van het kerkhof in de puinlaag zijn terechtgekomen.

Het opvallende element aan het profiel in werkput 1 was de messcherpe overgang tussen de aanvulling en de onverstoorde, tertiaire bodem. Er is dus nauwelijks tot geen homogenisatie tussen de verschillende bodemlagen. Dit wijst op een zeer recente, machinale uitgraving.

In de noordoostelijke hoek van werkput 1 was de uitgraving nog dieper dan deze die in het profiel (de noordwestelijke wand) is vastgesteld.

Figuur 37. Profiel van proefput 2.

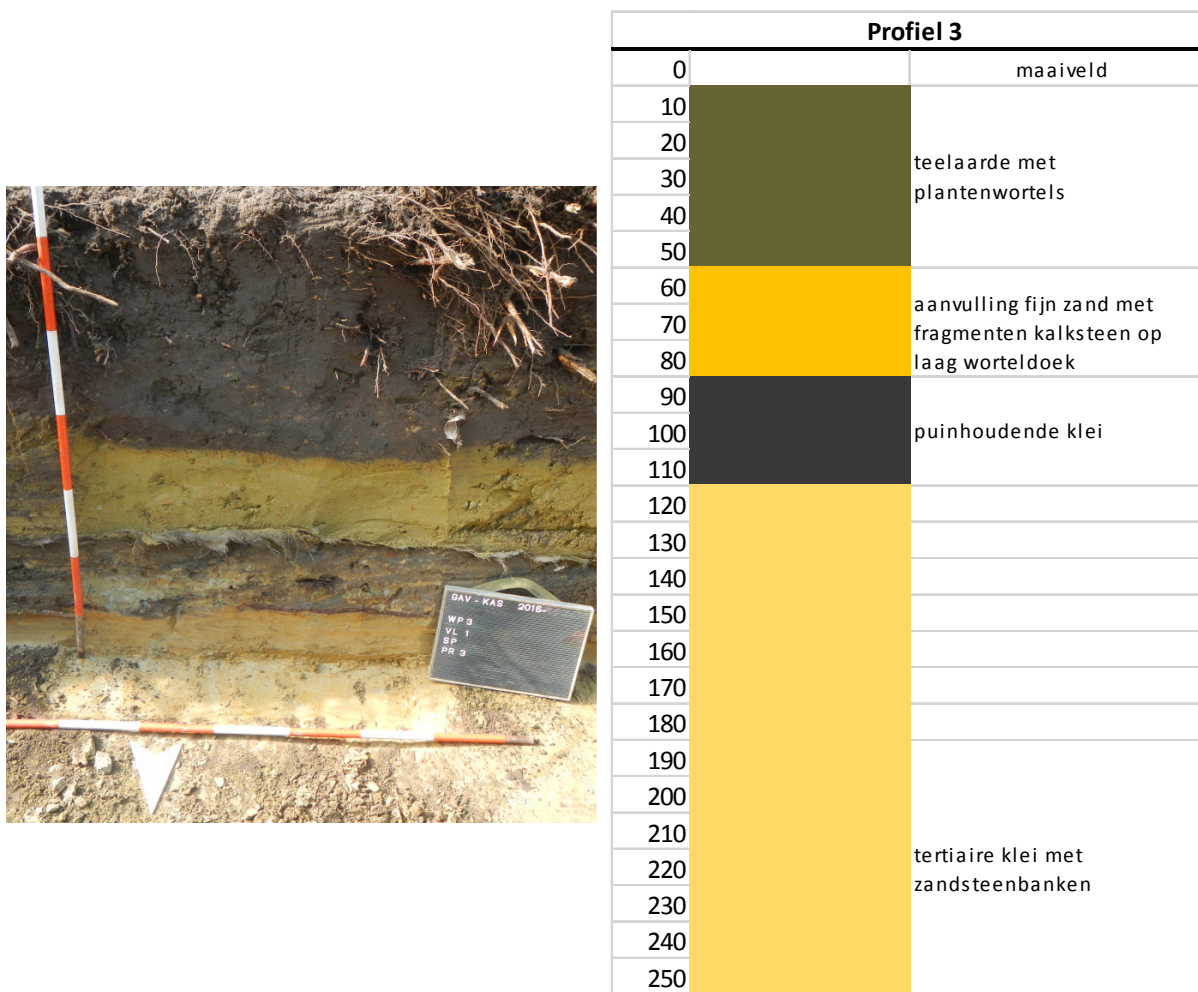
De bodemopbouw in werkput 2 was vergelijkbaar met deze van werkput 1, het lijkt er sterk op dat de ruiming van het kerkhofareaal in 2002 vrij grondig gebeurd is, waarbij middels een machinale uitgraving tot op een diepte van 1,2 tot 1,5 meter het volledige kerkhof geruimd is. Ondanks de grondige ruiming werden in de aanvulling fragmenten menselijk botmateriaal aangetroffen, het betreft lange beenderen (dij, scheen), deze bevinden zich niet in anatomisch verband.

In de natuurlijke kleilaag kon in dit profiel ook een zandsteenbank worden vastgesteld.

6.3 Proefputten 3 en 4

Ook proefputten 3 en 4 vertoonden een zeer gelijkaardige bodemopbouw. Het betreft een machinale uitgraving, die door de tertiaire kleiige bodem snijdt, waarop een aanvulling van een los kleilig en puinhoudend (baksteen, kalksteen, recent bouwafval zoals houten plinten, glas, ...) pakket ligt.

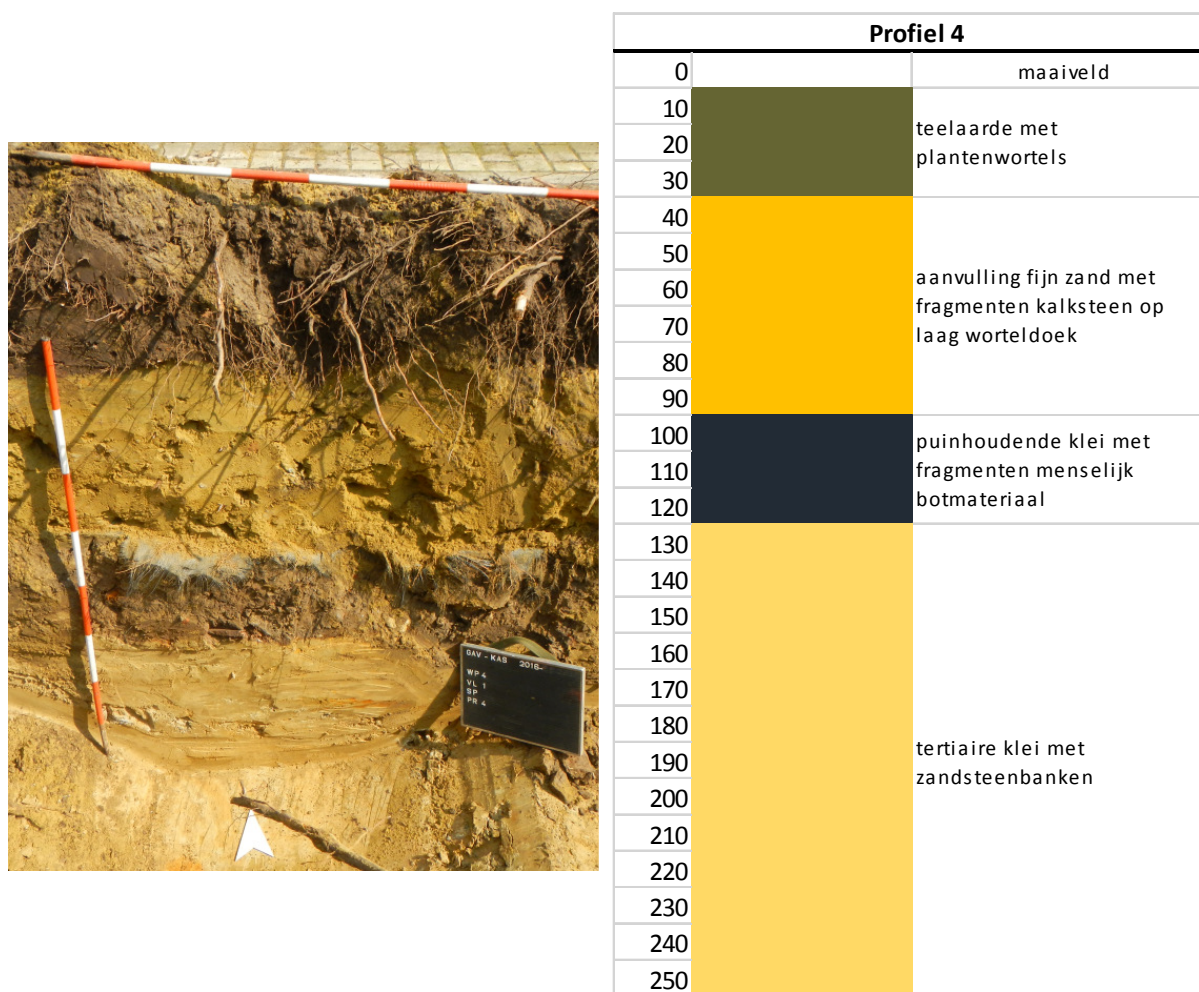

Figuur 38. Profiel van proefput 3.

In proefput 4 werden op de bodem van dit pakket losse fragmenten menselijk botmateriaal aangetroffen, het betreft eerder kleine fragmenten, zoals gewrichtsuitenden van heup en schouder, een fragment van een sleutelbeen, etc. Deze fragmenten bevonden zich niet in anatomisch verband en hun aanwezigheid kan aan de ruiming in 1994 worden verbonden. Volgens de Gemeente Gavere was de ruiming aan de zuidzijde van de kerk niet grondig gebeurd (nochtans werd in proefput 2 tevens menselijk botmateriaal aangetroffen, dus beide ruiming en lijken even grondig gebeurd, red.). Het is opvallend dat er geen schedelfragmenten tussen de losse fragmenten menselijk botmateriaal zijn aangetroffen.

Het is mogelijk dat de fragmenten reeds op het kerkhof aanwezig waren, afkomstig van graven die eerder al geruimd of vergraven waren, maar dit kan niet langer worden geverifieerd.

Figuur 39. Profiel van proefput 4.

De aanvulling van los kleiig en puinhoudend materiaal werd in zowel proefput 3 als 4 afgedekt door een worteldoek, waarboven een pakket grijsgroen zand met fragmenten kalksteen aanwezig was. In proefput 3 was dit pakket 25 tot 30 centimeter dik, in proefput 4 was dit 80 tot 90 centimeter dik. Dit pakket is waarschijnlijk tertiair materiaal dat in de nabijheid is uitgegraven en op het geruimde kerkhofareaal is gestort ter nivellering van het terrein. Om een plantsoen te creëren is dit zand afgedekt door een pakket teelaarde, waarin een sterke bioturbatie van boom- en plantenwortels aanwezig was.

Ook in het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied zijn alle archeologische lagen machinaal verwijderd bij de ruiming van het kerkhof in 1994.

6.4 Besluit en antwoord op de onderzoeksvragen

Op basis van de vier proefputten en de bijbehorende profielkolommen, is het duidelijk dat de ruiming van het kerkhof vrij grondig is gebeurd. De twee verschillende fasen konden niet duidelijk worden

herkend, de verschillen in noord en zuid kunnen mogelijk verklaard worden door het feit dat de zuidelijke proefputten in de plantsoenen zijn aangelegd (waarbij de aanwezigheid van worteldoek verbonden kan worden aan de functie van plantsoen, en niet aan een fundamenteel andere werkwijze).

Er is geen sprake van bewaarde archeologische horizonten en de aangetroffen fragmenten menselijk botmateriaal kunnen ofwel aan de ruiming worden verbonden, ofwel aan residueel materiaal op de begraafplaats.

De onderzoeksvragen, geformuleerd in het desktoponderzoek, worden hernomen en apart beantwoord.

- a. *Welke bodemopbouw is tijdens het vooronderzoek vastgesteld? Is deze bodemopbouw over het hele terrein gelijkaardig of zijn er lokale verschillen? Op basis van welke bodemvormende factoren en/of processen kunnen de lokale bodemgenese en in voorkomend geval lokale variaties verklaard worden? Welke impact hebben bodemverstorende factoren en/of processen gehad op het bewaringspotentieel of de bewaringstoestand van archeologisch erfgoed?*

Er werd een grotendeels antropogene bodemopbouw vastgesteld, waarbij de antropogene lagen de tertiaire bodem afdekken. Deze antropogene bodemopbouw getuigt van een machinale vergraving van het terrein, waarbij de archeologische lagen en bij uitbreiding het archeologisch erfgoed vernietigd zijn.

- b. *Zijn er in de proefsleuven en de kijkvensters (proefputten, red.) sporen vastgesteld? Zijn de sporen natuurlijk en/of antropogeen en wat is hun bewaringstoestand?*

Er werden geen biologische of antropogene sporen vastgesteld.

- c. *Kan voor deze vindplaats het principe van behoud in situ nagestreefd worden? Zo ja, aan welke randvoorwaarden dient voldaan te worden?*

Behoud in situ is, bij de volledige afwezigheid van sporen of structuren, niet noodzakelijk.

- d. *In welke mate werd de omgeving rond de kerk georganiseerd? Welke interne indeling had het kerkhofareaal en tot waar strekte zich dit uit?*

Deze vraag kan, door de afwezigheid van archeologische sporen en structuren, niet beantwoord worden.

8 Conclusie en aanbevelingen

8.1 Conclusie

Op basis van de bovenstaande gegevens en besluitrekkingen kan een uiteindelijke conclusie worden gevormd.

In de eerste plaats is het areaal rondom de kerk een essentieel element. Dit areaal werd immers al sinds de aanwezigheid van een kerk als kerkhof in gebruik genomen. Pas in de jaren '90 van vorige eeuw en de beginjaren 2000 veranderde de functie van de begraafplaats: toen werden de graven in twee fasen geruimd en verplaatst naar een gemeentelijke begraafplaats. Volgens de historische data gaat het gebruik van de begraafplaats echter terug tot in de middeleeuwen, waardoor een reële kans bestond op het aantreffen van menselijke resten in situ, al dan niet uit de 20ste eeuw. Bij een goede bewaring van de bodemopbouw was ook de aanwezigheid van andere archeologische structuren zeer plausibel.

Een tweede belangrijk element is de aanwezigheid van het kerkgebouw zelf en voornamelijk de wetenschap dat deze kerk(toren) tijdens de Eerste Wereldoorlog werd ingericht als observatiepost, die door de Franse troepen is beschoten. Gezien het gebruik van zware artillerie voor dergelijke vernietigende doeleinden, was er ook een reële kans op het aantreffen van -per definitie gevaarlijke- onontpofte munitie.

Er werd dus door ADEDE geadviseerd om een prospectie met ingreep in de bodem, begeleid door een munitiedeskundige, uit te voeren.

Mits enige aanpassingen aan het advies werd door Onroerend Erfgoed gevraagd minstens drie proefputten aan te leggen. De initiatiefnemer koos er voor om tevens een vierde proefput aan te leggen. De werken werden uitgevoerd zonder remediërende maatregelen omtrent de mogelijke aanwezigheid van onontpofte munitie.

Er werden tenslotte vier proefputten aangelegd, waaruit al snel bleek dat de ruiming van het kerkhof vrij grondig is gebeurd. In alle vier de proefputten is er geen sprake van bewaarde archeologische horizonten en de aangetroffen fragmenten menselijk botmateriaal kunnen ofwel aan de ruiming worden verbonden, ofwel aan residueel materiaal op de begraafplaats. De lagen van de ruiming rusten direct op een tertiaire kleibodem, waarin de aanwezigheid van archeologische sporen en structuren weinig waarschijnlijk is.

8.2 Aanbevelingen

De conclusie in beschouwing genomen beveelt ADEDE geen verder onderzoek op de site aan. De aard van de verstoring is van die mate dat archeologische sporen en structuren niet bewaard zijn en dat alle

objecten die in de aanvullingen aanwezig zijn uit hun oorspronkelijke context zijn gehaald en niet langer een archeologische of wetenschappelijke waarde hebben.

Uit de prospectie met ingreep in de bodem is echter gebleken dat er in de aanvulling na de ruiming van het kerkhof alsnog menselijke resten aanwezig zijn. De initiatiefnemer Farys dient dus rekening te houden met het feit dat tijdens de graafwerken menselijke resten zullen worden aangetroffen (weliswaar los in het pakket).

Er wordt tevens aan de initiatiefnemer Farys en de Gemeente Gavere geadviseerd om de door ADEDE gerecupereerde menselijke resten uit proefputten 2 en 4 aan de bevoegde instanties over te dragen voor eventuele herbegraving of crematie.

9 Bibliografie

- De Potter F. & Broeckaert J., Geschiedenis van de gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen. Eerste reeks, Arrondissement Gent, Derde deel, Uitgeverij Familia et Patria, Roeselare, 1993.
- De Smet A., Kongs P. & Vertenten A., Archiefbeelden Gavere, Alan Sutton Uitgeverij, Brussel, 2001.
- Taghon P., Mei 1940. De 18-daagse veldtoch in België, Lanno, Tielt, 1989.
- Taghon P., Mei 1940. De 18-daagse veldtocht in woord en beeld, Lannoo, Tielt, 2010.
-
- <https://cai.onroenderfgoed.be>
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Slag_bij_Gavere
- <http://nl.tracesofwar.com/artikel/45595/Oorlogsmonument-Gavere.htm>
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Begraafplaats_van_Gavere
- <http://www.bunkergordel.be>
- <http://www.delcampe.be/items?language=D&cat=9286>
- <http://www.erfgoedbankleieschelde.be>
- <http://www.gavere.be>
- <http://www.polsregio.be/poi/g008>

10Lijst van figuren

Figuur 1. Situering van het onderzoeksgebied (groen) ten opzichte van het GRB. Inzet: gemeentegrenzen.....	7
Figuur 2. Het onderzoeksgebied op de luchtfoto (©Geopunt).....	8
Figuur 3. Aanduiding van het onderzoeksgebied op de kadasterkaart (©Geopunt).....	8
Figuur 4. Het onderzoeksgebied (in rood) ten opzichte van de tertiair-geologische kaart (©Geopunt).	10
Figuur 5. Zandsteenbank in de kleilaag in het vlak van werkput 3.	11
Figuur 6. Het onderzoeksgebied (rood kader) ten opzichte van de quartair-geologische kaart van België (©Geopunt).....	12
Figuur 7. Situering van de sonderingen en boringen in (de nabijheid van) het onderzoeksgebied.	13
Figuur 8. Situering van het onderzoeksgebied op de topografische kaart (©AGIV).....	14
Figuur 9. Situering van het onderzoeksgebied op het Digitaal Hoogtemodel I (©Geopunt Vlaanderen).	14
Figuur 10. Foto genomen bij de ingang van de kerk, in westelijke richting. Het hoogteverschil ten opzichte van de Kasteeldreef, richting de Schelde, is duidelijk zichtbaar.....	15
Figuur 11. Selectie van een hoogtemeting ten opzichte van de Tweede Algemene Waterpassing per werkput (maaiveld en vlak).	16
Figuur 12. De oude Kerkstraat (Kasteeldreef) met zicht op de Sint-Amanduskerk en de achthoekige toren.	19
Figuur 13. De oude Kerkstraat met zicht op de Sint-Amanduskerk en de nieuwe vierkante toren.	19
Figuur 14. De Slag bij Gavere met bovenaan het kasteel van Gavere en de Schelde waarin verdronken en gesneuvelde Gentenaars.	21
Figuur 15. De overgave van Gent na de Slag bij Gavere.	22
Figuur 16. Afbeelding van Gavere met links het kasteel van Gavere en rechts de Sint-Amanduskerk.	23
Figuur 17. Het onderzoeksgebied ten opzichte van de Atlas van Ferraris (zoals gegeorefereerd door ©Geopunt).	24
Figuur 18. Het onderzoeksgebied ten opzichte van de Vandermaelen kaart (zoals gegeorefereerd door ©Geopunt).	25
Figuur 19. Het onderzoeksgebied ten opzichte van de Popp-kaart (©Geopunt).	26
Figuur 20. Het onderzoeksgebied ten opzichte van de Atlas der Buurtwegen (©Geopunt).....	27
Figuur 21. Zicht op de vernielde brug met pontons die worden opgebouwd.	28
Figuur 22. De in puin geschoten Sint-Amanduskerk.	29
Figuur 23. Beeld van de noodbrug in 1918.	30

Figuur 24. Een zeldzame foto van de opgeblazen brug te Gavere.....	31
Figuur 25. Versperring in de Scheldestraat (verbinding met Scheldebrug) te Gavere.	31
Figuur 26. Ontmijners in de Broeckstraat te Gavere.....	32
Figuur 27. Beeld van de noodbrug gebouwd door de Duitsers in 1940.....	32
Figuur 28. Uitsnede uit het Commonwealth Graves Register waarin de aanpassing van de locatie van het verplaatste graf is aangebracht.....	33
Figuur 29. Zicht op het kerkhof rond de Sint-Amanduskerk.....	34
Figuur 30. Zicht op de naamplaat die aan de kerkmuur werd bevestigd en het 'luikje' dat toegang gaf tot de grafkelder.....	35
Figuur 31. CAI meldingen rond het projectgebied.....	36
Figuur 32. Voorstel inplanting proefputten.	39
Figuur 33. Voorstel van Onroerend Erfgoed voor de inplanting van de proefputten.....	40
Figuur 34. Sfeerbeeld tijdens de aanleg van proefput 4.	43
Figuur 35. Overzicht van de werkputten ten opzichte van de Sint-Amanduskerk.....	44
Figuur 36. Profiel van proefput 1.	45
Figuur 37. Profiel van proefput 2.	46
Figuur 38. Profiel van proefput 3.	47
Figuur 39. Profiel van proefput 4.	48

11Lijst van bijlagen

- Plan bestaande toestand
- Plan geplande toestand
- Typedwarsprofiel kerkplein
- Profiel boring BP2
- Indeling kerkhof
- Grondplan overzicht prospectie met ingreep in de bodem
- Inventaris foto's prospectie met ingreep in de bodem

ADEDE

SEARCH & RECOVERY